

2 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 2

С МОРА И СА СУВА

ЦРТЕ

ДР. МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА

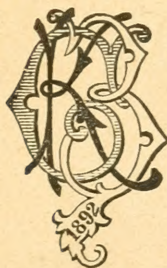

2 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 2

С МОРА И СА СУВА

ЦРТЕ

ДР. МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1892

ПРЕГЛЕД

Од седам црта, које су штампане у овој књизи, пет их је раније угледало света: «На силу хаџија» у «Јавору» (1880), «Маћеха» у «Летопису Матице Српске» (1880), а «Cherchez la femme“, «Голуб на стреји», и „Покрштеница» у «Отаџбини» (1882).

С МОРА И СА СУВА.

НА СИЛУ ХАЏИЈА.

Цео хришћански свет зна да је Палестина света земља, куда ходе да се моле Богу сви они који имају времена и блага. Јерусалим, Јордан, Хеброн, Голгота, Христов гроб, — све се то скупа схвата, кад се збори о Палестини, и ко тамо оде као прост Совра, враћа се од туд у своју постојбину као «Хаџи-Софроније», — титула која у истини много мање муке стане но свака друга, али која у побожноме свету много вреди.

То је све, као што рекох, познато хришћанскоме свету, а ја не мислим никако дрмати на тим старинским представама о пределу што га Јевреји поштују на једнако с хришћанима; али што хришћански свет не зна (а с тога сам и накан причати му), то је: да има људи што путују у Палестину и без оних побожних осећаја, и без оних стереотипних хришћанских подвига што карактеришу доцније

«хаџије», које смо вични гледати и поштовати на правовернима које му драго исповести; шта више чини се смешно, по готову апсурдно, сплести са Палестином једну повелу, један романчић, као што ево мене — ваљда зла срећа — тента да чиним.

Али писац пре свега ваља да буде искрен и веран; искрен према својим читаоцима, веран истини догађаја. Било дакле како му драго, смешно или апсурдно, ја ћу причати своме стрпљивом читаоцу о једноме човеку који у Палестину *не иђаше* у хаџилук. Мислим да је то новост што заслужује да се забележи штампарским црнилом.

Нико се неће чудити — а најмање младе читалице моје, — кадречем да је тај човек био, да је морао бити млад. А да који би «временит» човек, која ли «зрела» женска пошла у Јерусалим с другом којом намером до с том, да неколико пута коленички обиђе свети гроб, да се сит Богу намоли, а можда и да спере с душе по коју од оних досадних мушица што се не легу у метафизици већ у тако званим гресима, и што поћу, колико су малене, не дају хришћанској души да мирно почива.... Колико се њих с опраном савешћу а с олакшалим срцем вратило после таквога пута у своју драгу постојбину! — — Али, ја рекох, то су људи временити, то су жене зреле, који су у своме веку имали кад чинити и добра и зла. Мој јерусалимски путник је млад као капља и није још имао времена толико згрешити, да мора тако далеко од своје домовине,

па још на самоме светоме гробу, тражити својој савести олакшања; шта више, ако вршење апостолскога «љубите друг друга» искључује сваки грех, а «праштање свега» претпоставља врхунац мудрости, — тада управо тај млади човек није имао ришта ни ходити у свету земљу, и тако та земља, гледајући је с површја, није ни мало романтична за просту радозналост модерног туристе, а са својих нехришћанских становника још мање пријатна за усамљеног хришћанског шетаоца.

Наравно је дакле наш млади палестински путник *морао* тамо ходити, а ту и лежи језгра новога што хоћу да причам. Морао — претпоставља туђу вољу, рецимо закон, ако нам је драго, а та је воља одиста закон у Енглеској за онога кога је срећа или несрећа одредила да буде наследник мајората,* јер, у томе слоју људи, старинска начела иду са осталим наследством и не смеју се ни продати ни заменити.

Наш млади путник беше дакле позват да једном седне као «глава породице» у средовечну наслоњачу у сред drawingroom-а каквог средовечног замка, и да од туд дели својој млађој браћи што му се добро свиди за «fashionable» живот њихов, који је на длаку — само у мањем обиму — истоветан ономе што га је живео Хенри VIII.

Те људе распознати од осталога света није одвећ мучно; они су клијали и расли на

* Старешина кућни, од кога зависе сви остали чланови породице.

ономе земљишту, где оштро одмерена суморност, удружена са влажним студом, држе вазда смочена човечја крила, те се млади дух тешко може да вине изнад зреника, где се је нашао. То је као оно са цвећем, које ћемо по боји и мирису распознати у ком је поднебљу расло и цветало.

На први поглед, кад је у Јафи* ушао у пароброд, опазио сам да је тај млади човек отмени али бледи цветак велике Британије. Ход и остала мицања његова тела беху одмерена, држање равнодушно, по готову аљкаво, поглед немаран, мртав, једва је погледао старога пратиоца свога што праћаше сваки крок и с особитом пажњом посматраше сваки покрет младога човека. Пажња, да не речем, подозревање његово приволеше ме, да и сам поизближе завирим у то лице које ми се на први поглед учини да не заслужује велике пажње.

То лице беше мртво, и ако му очи скриваху неки особени потмули жар; беше бледо, тако бледо, да је бледоћа му одскакала мимо све, што му коса беше плава као кудеља; бледоћа што се виђа на крајње изнуреним или преболелим људима, — само што у лицу не беше онога мртвила које се виђа на првима, нити оне ведрине што карактерише конвалесценте. Могао сам јасно опазити да гдешто на томе лику севају бурне мисли и силовити осећаји, да од једном уступе место безнаде-

* Јафа је пристаниште Јерусалима.

жноме болу што се јасно огледаше у суморним и влажним очима и на грчевито стиснутим уснама. Гледајући ову чудновату игру лица, осећао сам с часа на час више саучешћа према овоме младићу и ако сам знао да спада у ону врсту људи, која не подноси радо туђе саучешће.

Пароброд је пловио југозападу пут Порт-Сајида. Младићев поглед мераше с неком необичном пажњом морски зреник који је почео да се обасипље вечерњом румењу. Неколико корака на страни стајаше седи пратилац његов и мераше с истом пажњом поглед свога господара, као да ићаше из њега да чита тајне мисли у његовој души. И кад је за мало прошао мимо мене, да донесе огртач што га је млади госа заискао жалећи се да му је хладно, читао сам бригу и страх са његова лица. Јадни старац имао се је шта и бринути јер и мени се виђаше подозриво тражити плет, кад је осталима и капут тежак од врућине.

Томе је човеку без сумње озебло срце, помислих; и кад је међу тим немирно почео да ходи по броду а сваки час да застајкује на крми, мерећи висину као човек који се у пливаоници спрема да скаче са трамбулина, дадох знак стражи на крми, да буде на руци, ако би његово лордство намерило у свој збиљи да се уз пут окупа.

Морнар Далматинац је веома бистар човек, далеко бистрији од свога брата на дому. У знак да је схватио што сам му хтео рећи, одмери Енглеза од главе до ноге, па климну

главом, што у српскоме преводу значи: биђете служени.

Међу тим се доближих младоме путнику и с поздравом отпочех разговор с њиме.

— Колико миља чини ваш брод за час? — питаше иза неких обичних примедаба.

— Десет, сер. —

— Врло споро! —

— Како коме — рекох му. — Кога воде у сужањство, томе је брзо; а ко иде на сусрет својима милим на дому, томе би, дабогме, био спор и много бржи пароброд. —

— А ко не иде ни тамо ни онамо? —

— Томе је, мним, све једно a ишао брзо а споро. —

— Имате разлог, томе је све једно. — То је изрекао тек пошто се је изгубила румен са његова лица, што га беше обузела, кад сам хотимице поменуо миле на дому. Али сам тиме мало дирнуо и осетљиву страну у његовој души, јер га сада обузе тако дубока сета, да није чуо ни речце што сам му од тада говорио. Тек пошто се је вратио пратилац му с огртачем, пробудио се из својих сањарија и гледао је около себе, као да се чуђаше што ме није видео више крај себе. — — —

Ноћ беше једна од оних тешких што се кадшто виђају у зимње доба на источноме окрајку средиземнога мора. Ветар је силовито духао са запада, а тај ће најјаче да усколеба море на овој страни. Валови удараху сваки час јаче о бокове брода и ваљаху га поребарке као сиђушну колевку. Млади лорд се-

ђаше пружен у наслоњачи и читаше једно писмо. Зарад сумрака не могах више да разаберем покрете на његову лицу, али за мало видех где скочи са седишта, као човек кад уочи какву опасност. Потрчао је из нова пут крме, али — ту стајаше закована његова судбина, — седи пратилац његов.

— Џемс! — и у простоме гласу томе бејаше неисказани бол; чињаше се да господар мољаше свога слугу.

— Сер! Ви сте болан... Умирите се: *све ће то проћи!* Та има у свету још и горега! —

— Доста... доста... Џемс! — Младић као да се бојаше да му слуга не рече коју више.

За мало је сишао у своју камарицу, и ја га више нисам видео тај дан.

Нисам га видео ни сутра дан: већ га од тада нисам нигда више видео. Само сад, у успомени на њ, видим га, пишући ове ретке, жива пред собом.

Зло време учини те се брод закаснио више часова. Место да стигне у зору, стигао је пред подне у Порт-Сајид.

Кад је путничка дружина около десет часова седала за доручак, јави камаријер заповеднику брода, да нема на броду младога Енглеза. Истога часа зачу се с поља глас стражарев:

— Човек у води! —

Сва дружина потрчи на кров. Морнари бацаху венац за пливање једноме старцу, што беше већ за пола пушкомета удаљен од брода. Брод се задржи; барке се спусте у море; све

се је на броду журило, да избави живот пострадаломе.

Све узалуд! То не беше пострадали, то беше самоубица. Кад је угледао венац близу себе, он место да га ухвати, удари пливати у противноме правцу. За мало угледах седу му главу поврх воде; један пут и други још се појави поврх вала, — испод трећега вала није се већ више помолила. — —

Узесмо да прегледамо камарицу господареву. Ту беше све у своме реду, само на трпезици виђаше се траг, да је писао, пре но што је кроз прозор скочио у море. И одиста стајаше писмо незапечаћено на столу.

Узех да га читам.

«Dear James.

«Не могу да видим више Енглеску. Моје добро је тамо угинуло, а злу ме не вуче срце. Ви знате и не треба вам више говорити. Простите и помолите се Богу. Ја сам задовољан, јер сам *с њоме у једноме гробу*.»

На другоме месту, у старчевој камарици, нађено је друго писмо. Ово беше запечаћено и упућено на «Right Honorable Earl of S.»; а уза њ стајаше једна цедуљица с молбом, да се телеграм на њојзи преда одмах на првој станици. Овај је гласио:

«Ноћас је у путу између Јафе и Порт-Сајида умро» (следује цела титула младога Енглеза, коју ћу с допуштењем читаочевим изоставити. Потписан беше: «James». Староме слузи не свиђаше се потребно, да и себе помене у телеграму «умрлих».

Ово писмо беше написано, пошто је Џемс, ушав из јутра у камарицу свога господара, нашао ову празну а прозор од ње широм отворен. Стари пратилац није ни за часак посумњао којим је путем пошао његов господар на други свет. Оде у своју камарицу, напише писмо оцу му, и скочи за тим у море.

У нас има мало таквих слугу који се журе да стигну своје господаре и онда, кад ови полазе на пут с којега се више не враћа; али у Енглеза има таквих зато што се господари брину за своје слуге и понашају се уљудно с њима.

Моји читаоци виде да их нисам омануо, виде да је ово одиста романчић и ако се збило у земљи која ни мало није подесна за романе. Виде и то да млади лорд није ишао у Палестину с намером да стече титулу «хаџије» — и, ако ми обећају да ме неће издати, то ћу им рећи право, да је ишао тамо по налогу свога мајората оца, да заборави једну девојку «испод својега реда», да не би, узев је за жену, улио плебејске крви у властелинске жиле својих наследника, и тиме искључио племениту породицу своју из «високога света». *

— Кад год се догоди што значајно у свету, ваља тражити скривену *женску* иза тога догађаја — рекох у шали једном Енглезу након године дана пошто сам му испричао тај чудновати догађај.

* Тај свет не прима мешовити брак ни за коју цену. Има примера да старији брат „чисте крви“ не прекрачи прага млађему ако овај узме жену из грађанског сталежа.

— Нађена је! — рече ми он — то беше кћи једне отмене али пострадале удовице и, као што веле, одвећ лепа девојка. Лорд S. упознао се с њоме у једној племићској породици, где је настављала децу у музици, и пошто је научио ценити њезина добра својства, заљуби се у њу и намери је узети за жену. Наравно то не могаше остати притајено племићским клубовима, и бодљикаве досетке његових другова о томе «нечувеном скандалу» дођу најзад и до очева му знања. Последица тога беше његово на силу путовање у Јерусалим, а мало за тим изађе у једноме «high life» листу једна «пикантна» причица о тој «авантири» младога лорда с позивом, да се племићи велике Британије чувају од те и те девојке која се увлачи у отмена друштва као учитељка музике, а у ствари је једна врста бахантиња, што баца удице на пуне џепове мајоратских наследника и наводи их на будалаштине какве се је млади лорд S. *једва опростио*.

«Иза ове изјаве све куће одреку девојци улазак, те се ова за мало виде не само лишена свога ужитка, него и презрена у друштву где је мало пре уживала поштовање; и кад је кратко време иза тога отац младићев послао јој нешто новаца, позивајући је да се уклони из места, а уједно претећи јој да ће је и грђе обешчастити ако не послуша, — девојка, познајући његову моћ и видећи се на ивици провале а без икакве заштите, скочи у море и утопи се. —

Сад сам тек потпуно схватио *«заједнички гроб»* у писму младићеву.

— Не разумем — рекох му — како је отац лорда S. мислио, да се и грђе може обешчастити та девојка. —

— Послати је просто у радничку кућу као сумњиву развратницу. Његову би «сумњу» власт наравно усвојила... —

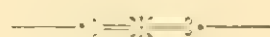
— И за таква друштвена насиља, за тако грозне злоупотребе јачега, сиромашни грађани немају заштита у законима ваше слободне земље? —

— А зар властела немају *свуда* својих повластица? — питаше Енглез место одговора, слегнувши раменима. — Обешчастити девојку беше једино средство да би се отклонио брак, јер таква девојка не улази више ни у грађанско друштво а то ли у племићско, па била она крива или невина. Све остале предрасуде млади S. био би прекорачио, јер беше одиста човек слободна духа и мало склоњен да се пода окорелим заблудама своје касте. Пошто се је девојка утопила, он добије од оца писмо да се може вратити дома. Пун радости, крене се на пут, кад у Јафи затече га писмо девојчино; јемачно њезин опроштај са побудама њезина самоубиства. То писмо беше одсудно за њ.... Неки су, дабогме, тиме што изгубили, али *ствар* је свакако добила — заврши мој Енглез тако равнодушно, као да је било говора о врапцима на стрејн.

Јадан младић!

Тако ће рећи валда и која од мојих читалица, кад дочита ове ретке. Ја велим да пострадали млади Енглез одиста и заслужује то саучешће; заслужује га од ње, што је био веран својој љубавци (која девојка то не жели!?), а од мене, што је својим животом запечатио истину: да се срце човечје противи законима што потичу из кастинске себичности и иду на то да деле људе не по њиховим способностима и врлинама, већ по куту где се роде и породици у којој се нађу; који уступају једноме првенство у друштву пре но што га је заслужио, и дају му права још у пеленама, што другоме не хоће да уступе ни тада кад га красе најодличнија преимућства....

Али право! Ми *немамо* племства; па што трошити више речи? Ја сам обећао новелицу и.... ништа више!

ГОЛУБ НА СТРЕЈИ.

Да су Американци чудна чељад, то је многима већ познато. У свету нема крштене душе која уме боље од њих да уочи практичну страну какве ствари. Где није користи, Американац не губи цигле речи, већ иде даље, где мисли да ће је бити.

С тога му и приденуше особено име «Јенки» — име колективно за себичност и смелост, живахност и хумор, — име које он гдешто сам себи придева с поносом.

— Погледајте овај огрлак овде — рећи ће ми једном неки Енглез, — он је од хартије, а свако живи заклео би се да је од платна. И на континенту има те робе, знам, али ова овде, то је што друго. Carry et Comp. Manchester, јер овај огрлак има два лица, па кад се упрља с једне стране, ја га превртнем на другу и носим га још неколико дана: па кад се упрља и ова друга, онда га тек бацим. Овај што га

видите на врату, узех у Лондону, а сад смо већ близу Александрије. Како на путу не носим друге кошуље осим вунене, то ме прање од Лондона до Египта стаје — два пенса. Није ли то капиталан проналазак, ха? —

— Одиста добар — прихвати један Американац, — али погледајте овај на моме врату, Brown's patent New-York, овај се не упрља док се не подере, а не дере се нигда, јер је од беле гумиластике. Ево већ месец дана како га носим, само што га суботом мало утрем влажним убрусом, па сам вазда чист. —

— Well, thad is Yankeelike — вели Енглез па му обрне леђа, привидно повређен сумњивом чистотом његова рођака, а у ствари једак зарад народно-економног надмоћја његова.

Такав је Американац, и то је, као што рекох, многима већ познато, те с тога не бих трошио ни мастила да га још даље описујем, уверен будући, да Јенки мени за љубав не би потрошио по луле дувана, и ако то зеље најмање стаје у земљи муњевитога орла.

Али хоћу да утрошим мало времена, да упознам своје читаоце с лепом половином његовом — с Американком. То је особита врста жена, а јамачно мање позната у нашем свету.

Американка је без поговора лепше грађе, но њезина британска посестрима. Ова потоња или је олизано обла, или очајно мршава; има риђасто плаву косу и пар сивих очију што гледају тако хладно да нас чисто хвата језа усред лета. Душевна преимућства њезина су: библиска скромност према мушкоме и укочен

понос према женскоме, — понос што јој не допушта прословити цигле речи с другом женском, ако је испод њезина реда; непознатом човеку се и не одазива кад је поздрави.

Американка је напротив нежнијега строја, танке, провидне коже, плаве или смеђе косе, црних или плавих очију које нимало не расхлађују гледаоца: напротив веома су удешене, да га загреју и усред зиме. Она је покретљива, по готову несташна, и кад не може читава да се миче у свом rocking-chair-у * она гледа да се накнади кламитањем својих лепих ножица. Исто је тако и покретљива духа: далеко од сваког поноса, пушта се радо са сваким у разговор; била удата или девојка, она пристаје уз мушко друштво без устезања исто као уза женско.

Од куда та разлика? питао сам се више пута, поредећи Американке с њиховим енглеским сестрама. Неки мисле да су гиздуше и да им је с тога мило привлачити пажњу мушких на себе; неки опет веле да су таште и да радо хоће да дају осетити својим енглеским кузинама како су их надмашиле духом. Ја пак мислим и желео бих да уверим своје стрпљиве читаоце да оне то не чине ни за то што су гиздаве ни што су таште већ просто за то што су вољне да су слободне, хоће рећи, независне од ситних, то смешних то свирепих, друштвених правила европских, — и у тој јасно израженој жељи њиховој, Американке не само

* Столица за љуљање.

надмашају све остале своје сестре већ и саме — Американце. Ови знају веома лепо да говоре и да пишу о слободи, али у ствари су вазда склоњени да устуне и деспотизму по коју концесију, било то у кући или у друштву, само ако је изгледа да ће се њиме што — ућарити.

Не тако Американке! Оне љубе слободу слободе ради; противе се надмоћју богатштине, смеју се наслеђеним титулама, и неће да примају мужеве од проводаџија. Оне га бирају саме и гледају при томе више да угоде своме укусу но своме интересу. У кратко: оне хоће мужа, а не «удобну партију»; па, ако су од куће имућне, и не мисле на «алатуру», већ дају очино благо, као своје срце, читаво ономе кога су изабрале. Само слободе своје не дају; бране у браку своју личну независност, противе се тиранији и пре ће напустити своје мужеве, но што ће се служити свима оним ситним лукавштинама што се у Европи схватају под именом — «папуче.» Једном речју: оне су кадре у одбрану своје личне слободе да уложе — све, па и оно што се у нас зове «репутација,» и што ни једна женска душа у староме свету неће уложити па да би знала да ће се — удати.

Такве су Американке — верујте! Ево сад ћу вам испричати како сам дошао до овога мњења о њима.

Једнога ведрог јесењег јутра нађох се на обали лепе Сирије у заливу Берута. Преда мном се уздизаше Ливанска Гора као модрикасти сторуки гиганат, искићен својим древним, умбреластим кедрима и ишаран белим, каменитим

засеоцима јуначких горштака Маронита који за европску културу баш тако мало маре као за свога калифа у Стамболу. Као што се мушки у овој планини могу такмачити са сваким «ваљаним» Црногорцем, тако се женске могу надметати са сваком Ђурђијанком у лепоти. Кад год бих се нашао у Беруту, усео бих на коња и испео бих се широком цестом, што води Дамаску, до испод вршка ове горе, само да се сит нагледам ове лепе и храбре чељади — чињаше ми се сваки пут да гледам поносите Рудничане, па ми беше лакше око срца. — —

Бејах се тек вратио с такве шетње на брод који се пред вече кретао пут Ципра. Према западу бељаше се недогледно Средиземно Море као топљено сребро, јер у ваздуху беше обладала савршена тишина. Зреник је тек почео да се заодева оном злаћеном бојом која ће за мало да се прометне у пурпур и да успја голе врхунце Ливанске Горе.

С краја овамо читава лука беше искићена шареним баркама, и весла су по арапском начину уз монотону песму пресецала зрцаласту површину морску. Многе су пренашале путнике на пароброде који се ту налажаху на котви, а једна повећа међу њима, што се примицаше нашем броду, носила је чудновату групу: — једно младо, одвећ укусно одевено, девојче између два каваза и, мало даље на крми, два човека у живоме разговору.

Чудна група! Шта ће ти кавази с девојчетом?

Да би сазнао колико бејах задивљен овим призором, ваља да ти речем, драги читаоче, шта је то каваз.

Заступници великих и малих сила, виши чиновници, у опће свака „надлежна власт" на истоку, има међу осталим особљем једно одлично лице што се зове каваз; одлично не зарад племенита порекла нити зарад особитога душевнога преимућства, већ зарад необично големога стаса, дугих бркова, златом искићенога руха и богато окованог оружја. Ти кавази имају дужност да буду источној господи оно што су новофундландски пси американским фермерима: да чувају кућу, кад су дома, а да им следују узастопце, кад су на улици. Ако се возе, они су им лакеји, ако су на коњу, они су чауши — терају шетаоце што су им на путу, а просјаку не дају да им се доближи на пушкомет. Они имају све врлине паса̑, само их надмашају тиме што могу да приреде чибук и, кад је потреба, да бране свога госу оружјем место зубима. —

Ето, то је фотографија источнога каваза, па ћеш сад појмити моје дивљење, кад видех два таква наоружана колоса уза оно слабо, нежно девојче. Та доста је један да држи ред у читавој гомили девојака!

Ех, али она девојка беше Американка! Застава Сједињених Држава, која се лепршала по крми барке, и ћошкаста лица она два обријана пратиоца сведочаху то; али и без тога шћах погодити по начину како се је младо

девојче срчано опирало кад су источни Цербери покушали да је унесу у брод.

Унесу да! јер девојче не шћаше да уђе својевољно, већ се беше ухватило за банак од барке и брањаше се од својих мучитеља с очајним напором. Узалуд! На један миг господарев узе је старији каваз у наручја и добаци је млађем који стајаше на дну стубица, а овај је као малено дете изнесе на кров од брода.

— Протестујем против таквог насиља! — рече девојка тихим уздрхталим гласом, и пође мирно уза стубице на горњи кров.

Место одговора рукују се оба Американца у барци; један се врати са својим кавазима на крај, а други се успе на брод и пође за девојком на кров. Ова му не поклањаше никакву пажњу, али у толико с већом пажњом беше упрла свој поглед пут обале од куда се одмиче једна барка у правцу нашег пароброда, и пошто је за неколико тренута пажљиво гледала, сенуше јој очи, и тиха се радост разли по њезину лицу.

У истом сразмеру, у коме се је лице девојчетово разведравало, смућаваше се лице њезина пратиоца кад је опазио барку; а кад се је ова доближила броду, видех где стиште грчевито песницу, и исто тако грчевито развуче своје обријане усне, те му коштуњаво лице узе облик оне челичне одважности којом се и сувише одликују његови саплеменици на дому.

У барци је седео један млади Араб у живописном оделу његове домовине. У нашем

свету младић овај био би необичне лепоте, у његовом беше нешто лепши од других за то, што му лице беше разведрено душевитом ведрином. Беше упро на девојку своје велике црне очи у којима је тињао онај дражесни источни жар што се тако рано гаси у студу западнога друштва, онај жар што се зар мађиски разлива кроза женску душу, јер кад сам се обрнуо пут девојке, видех чудотворни утицај тога погледа, — лице јој беше обасуто блаженом веселошћу, а сваки живац трептео је у њезину лепом телу. Чињаше ми се као оно дете, кад је на скоку да дохити какав, нигда још невиђен, леп предмет.

Овај призор је трајао само неколико тренута, а да је трајао и вас дан, мним да би њима, који се тако гледаху, био један тренут.

— Натраг, или си овога часа мртав! — Обрнух се на ону страну, од куда паде овај узвик, и видех Американца с упртим револвером у руци. Барка се беше примакла стубицама и млади Араб устао да се успне на брод. —

Али речи још не беху све ни изречене, девојка је брзином газеле дохитила стрелца и ухватила му наоружану руку.

— Ви бисте још били кадри да окитите насиље убиством? — Па обрнувши се младићу рече с уздржаном узбуђеношћу: — Never mind! вратите се дома и чекајте на мене. —

Кад је младић у барци климнуо главом у знак сагласја, Американчева уста се развукоше у подругљив осмејак, али с револ-

вера није скинуо руке док се барка није одмакла од брода.

Међу тим се пароброд беше кренуо, али још за дуго могаше се видети барка на сред луке, а у њојзи млад Араб како витла своју белу мараму праштајући се са својом лепом познаницом.

Има две године како сам гледао ову чудновату појаву, од тада сам већ по други пут био у додиру с Американцима који обично с јесени крећу из дома, обиграју до зиме један део Европе, навезу се с почетком студи за Мисир, шећу се по Нилу до Катараката, веру се по пирамидама, а кад се примакне Ускрс, пођу пут Јерусалима, а од туд у повеће караване, то на коњу, то на камилама, прокрстаре Палестину, позабаве се мало у лепом Дамаску, навезу се у Беруту за Цариград, а од туд се врате преко Атине и јужне Италије у своју домовину. Све ове трудне, а гдешто и опасне, путове Американка дели с јачом половином својом: вере се по стрмним коцкама од пирамида, пуца на крокодиле што се грeју у нубиском песку, јаше плахе сириске хатове и пркоси бесним таласима морским, па и ако ће — уверен сам — ретко променити боју у таквим напорима, ипак би свака зарумenела, кад год бих хотимице нагласио овај, мало час испричани, догађај, и радо би давала разговору други правац.

Да би моји стрпљиви читаоци разумели ову дражесну забуну њихову, ваља да им испричам шта се је збило пре ове мале епизоде на броду.

Кад год би се караван хришћанских хаџија кретао из Јерусалима кроза Палестину, узео би свога вођа, тако званог драгомана и неколико наоружаних Бедујина у своју службу. Друштво у коме се налажаше она млада девојка имађаше за драгомана оног истог младог Араба кога смо видели при поласку у барци крај пароброда. — Сириско је небо угасито плаво и буди сентименталност; сириска је месечина пуна тајанственог шапута што ближи човечју душу природној лепоти; сириски су џбунови пуни «булбула» * што напајају млађану душу бајним прижељкивањем — па кад би се у таквом поднебљу, усред такве чаробне ноћи, младо девојче нашло подаље од шатора своје дружине, сваки пут би млади арапски пратилац био близу ње, да је штити од нападаја, а уз то можда да јој тумачи још непознати значај славујева жељкања. Човек је производ природе у којој одрасте, а арапски је језик и у енглескоме преводу пун боје и мириса; које чудо, да је глас младићев, удружен с гласом булбула, нашао она тајанствена вратаоца у женскоме срцу од куда ће да задршће кроза све живце и дамаре?! — Кад је караван приспео у Берут, девојка изјави своме тетку и тутору (јер тај беше незнати пра-

* Сириски су славуји на гласу певачи који јамачно имађаху добар удео у дивној источној лирици.

тилац) да се је верила с младим вођом, и да се неће враћати натраг у Америку. Американци се поделе у две странке, једна се љути, друга смеје; тетак светује али девојка неће да слуша очинске савете, тутор прети али љубавца не хаје за његову претњу. У тој невољи обраћа се јадни човек своме консулу. Овај га по дипломатски светује да поравна ствар добрим «бакшишом», уверен будући да је на истоку масна напојница најјача полуга којом се исправљају криве ствари. Позивљу «драгомана» и нуде му лепу суму од десет тисућа долара да се прође девојке, — и кад све не поможе, истиче се «надлежна власт» са својим кавазима и «малолетна» девојка уноси се на силу у пароброд, а вереник се тера запетим револвером у пристојно одстојање.

Тумачио сам забуну Американке, кад би се о томе повела реч на свој, да речем боље, на европски начин: румене — мишљах — зарад такве чудновате «мезалијансе». — Ту скоро увери ме једна Американка, да сам се преварио.

— Није лепо — рече ми на отворено питање. — да се добро васпитана девојка загледа у једнога драгомана (Енглескиње би рекле: слугу), али је *стидно* да се зарад тога поступи тако сурово с њоме. Американка не подноси то радо, и кад девојка буде пунолетна, јамачно ће осветити нанесену јој поругу, и изабравши *мању* — поћи за свога вереника.

Овде дакле мњење није подељено, као што беше у мушких: Американка не румени што

јој је земљакиња наочиглед бацила евронску «репутацију» на гомилу и признала се јавно вереница човека испод њезина реда, већ што је *насиље повредило личну слободу женску*....

Млади Араб не води више путнике по Палестини; он се дао на науке и чека своју — голубицу, да слети са стреје.

Хоће ли му долетети? Ја мним: хоће — можда за то што је за њу пустио златнога врапца из руке, и што је голубица та — Американка.

— ·:· ж ·:·

СИЛНА РЕЧ.

С пролећа 1877 године беше се јако натуштило политичко небо на југоистоку Европе. «Невесињску пушку» беше за часак ућуткало примирје, а цариградска конференција упињаше се сад из петних жила да разбисти мутну ситуацију и да ту пушку ућутка за навек. Али зраци политичке мудрости што се разливаху из те мирољубиве дружине као да не беху доста жарки да разгоне облаке што се беху накупили на чукама ломнога Балкана, и периодично севање од туд наговештавало је свету унаокруг да ће да наступи бура.

Забринуто гледала је Турска на ову појаву; она беше, ако не малаксала, то бар посустала бијући бојеве читаве две године дуж своје западне границе, па сад, кад бејаше жељна мира, а можда баш с тога што га бејаше жељна, гураху је њезини «пријатељи» поново у борбу која ће им у скоро дати прилике да јој скину један део управног терета

с леђа, те да се, на рачун њезин и оних који су се до сад кривили с њоме, добро наплате за своје тако зване «добре услуге »

Али, и ако сустала, Турска не беше клонула духом: она је у тишини прикупљала војску из свију делова старога света. У Цариграду могаху се у оно доба видети по улицама чудновате групе људске из разних делова простране отоманске империје. Арапски и сиријски Бедујини ређали су се наизменце са страховитим Курдима и стаситим Черкезима који беху остали верни своме првашњем господару. Сви ови људи у лепоме, живописном оделу своме беху наоружани до зуба, и гледаоци на улици не знађаху чему ће више да се диве: дивовским узрастима њиховим или богатом оружју што пасаху.

У то време када је навала са свију страна била најживља, и када су сви пароброди турски вукли војску са источних обала Средиземног па чак и Црвеног Мора у Цариград, десио сам се на једном големом пароброду који је из Александрије ишао правце за Цариград. Како је било с пролећа кад се западни свет, што је провео зиму на југу, гомилама враћа у Европу, а брод пловио брзо и најкраћим путем, то су нам кајите биле препуне пасажера од сваке руке. У таквим приликама путовање је обично весело и занимљиво, само ако је море мирно, и овога пута беше Средиземно Море тако кротко као усред лета. Путници су били вас дан на крову; мушки ходају или у групама проводе време у шали, а жен-

ске лешкаре на дугим наслоњачама и, ако немају свога удварача, читају или раде какав ручни посао док их звонце све скупа не прикупи код заједничке трпезе.

Тако смо у веселом ћеретању прошли за дан и по Средиземно Море и другога дана ушли кроз широку капију између Рода и Карпанта у Егејски Архипелаг. Ту нас дочека свежина с Балкана, што у овим водама ћарлија у свако доба године, и уверење да нас море, овде међу отоцима, већ не може више узнемиравати, те су у заједници утицали непосредно на наш апетит а посредно на наше расположење, — и ми, становници брода, почесмо већ да бројимо овај пут међу наше пријатне путове, којих нема одвећ много на мору.

Али судбина је хтела другачије, да би нас и овога пута подсетила како у животу нема сласти без — пелена. Још једно весело вече, још једна лепа ноћ у Егејском Мору, и са зором бејасмо у Смирни.

Како се друштво на броду већином састојало из Енглеза и Американаца, то је наш брод по доласку за тили часак био празан. У програму ових путника стоји међу осталим местима, које ваља видети на Истоку, и Ефез, па како брод остаје у Смирни подуже, они употребе то време на посету ове старине, тим лакше што им железница омогућава ту посету за неколико часова. Истина тамо немају шта да виде; од ефеског храма има још неколико оборених стубова по којима се веру козе, — али треба рећи, кад се врате дома,

да су на своме путу походили и ову старину. И за то им није досадно пржити се вас дан на леђима стрпљива магарца уза свога вођу, а за тим чекати на воз у страху да не искрсну на станицу Бедујини који богатим путницима хоће радо да наметну своје гостопримство, док не приме за њих добар откуп.

Оставимо наше сапутнике нека се ломе и зноје по Ефезу и погледајмо шта се догађа на броду за њихова одсуства.

По доручку сеђасмо горе на крову и гледасмо како врви по кеју шарени малоазиски свет. Нама, који смо познавали живот у овој вароши, учини се да је данас необично много света у пристаништу и да то није онај обичан свет што га бејасмо вични гледати на том месту. Нама се учини да ту има данас многих типова из унутрашњости земље, и да баш ови гледају с големом пажњом наш брод. Ах, ми нисмо разумели тај живи интерес њихов али ћемо га разумети за мало. Још не бејасмо ни испушили наше цигарете, из агенције дође глас да ће се по подне укрцати осам стотина раденика за Цариград.

— Хм.... lavoraji (раденици)! — рећи ће капетан подругљивим тоном.

— Хм, па још на cellere (брзом возу)! — прихватиће први официр.

Да би мој читалац разумео ове узвике, ваља ми поменути да се народ око Смирне не одликује особитом вредноћом у раду; то је, истина, тежачки и сточарски народ, али читав се његов агрономни рад састоји у томе,

да бере и суши смокве и грожђе које тамо расте без икаквог суделовања његова и да све то продаје на поморским пијацама заједно са другом сточарском сировином.

— Па што ће ти радници сад у Цариграду? — упитаћу ја чиновника. —

— Да копају шанчеве. — Одговори он смешећи се.

— Да копају оли да их пуне, хо! — узвикнуће капетан. — Кад стигнеш тамо, видјећеш какав је лик у тих радника.

Наша нада у весело путовање до Цариграда од једном се расплинила као јутрењи сан, и нама не остаде друго до да се предамо стрпљиво нашој судбини. На срећу пут није далек — дан и две ноћи, па смо и ту муку претурили. Истина за тридесет и шест часова може у свету да се догоди свашта; по где који међу нама можда неће ни видети Цариграда, или, ако га и види, неће га се науживати.... али, ко ће сад о томе разбијати главу! Поћутасмо још мало, па ће од једном капетан, устајући живо са свога седишта:

— Хајмо, дотуре, у Бурнаба̂!* —

Разумео сам капетана по оном што сам и са̂м осећао: он шћаше да се уклони с брода, да не гледа метеж који ће за мало да отпочне на њему, а то сам мало пре и сам смишљао да учиним.

Револвер у џеп, шешир на главу и штап у руку, па се кренусмо и не осврћући се на

* Красно село близу Смирне, где варошани проведу лето.

јадног официра који остаде суморна лица, да с млађима дочека незване госте.

Првоме фијакру рекосмо да нас причека на једноме познатом месту иза вароши на пође смо пешке довде. У Смирни је калдрма веома рапава; то не смета караванима од камила кад носе робу кроз варош, али нама би — као што смо већ искусили — много сметала у фијакру те нам лакше беше ходити тротоаром. Уз пут свр немо на једну кафу и ту видесмо да је Русија објавила рат Турској.

«Но capito (разумем)!» рећи ће капетан лаконски.

И ја сам сад разумео шта ће у Цариград толики радници. За њих беше, тамо на Дунаву, пуне руке посла — крвава посла. То беху позиви турски који су се мобилисали у најкраћем времену, па како Турска не имађаше доста спроводних средстава, а суседна царевина, зарад изјављене неутралности, не могаше укрцати ничију војску, то је редиф морао да узме на се име «радника,» да би могао што пре стићи на своје место.

Кад смо се дигли да пођемо, капетан ме погледа значајно, а ја му рекох, баш као и он мало пре:

«Но capito!»

Кад смо се пред вечер враћали броду, могли смо још поиздаље чути вреву на њему, а кад смо ушли у брод, имађасмо муке да се

прогурамо кроз густе редове «радника» којима он бејаше већ начичкан. Пасажери беху се већ вратили са своје екскурсије и стајаху у салону прикупљени у гомили, као јагањци који осећају да у близини има вукова.

Разуме се да су мушки путници, а међу њима поглавито оцеви породица и забринути мужеви, живо протестовали зарад повреде правила уљудности. Та ови се људи беху укрцали на брзи воз да би се уклонили од метежа простих пасажера на поштанским бродовима, а сад се од једном нађоше усред њега, па још међу таквим пасажерима који, и у мирно доба и усред бела дана, нимало не разбирају за «моје» и «твоје,» а сад, кад је Турска у рату са Европом, а они на броду у таквој огромној већини — живети с њима на истом броду читав дан и две целе ноћи....

— That is horrible! То је варварски! — викаше се са свију страна. — То није достојно једне солидне пловидбене компаније! Ми ћемо наставити пут с другим паробродом а на њен рачун!! Да нам се врате билете!.... —

Капетан је неколико пута покушавао да утеши узнемирене оцеве и мужеве: — Gentlemen! — али све беше узалуд: граја је бивала све већа и већа, а кад се још мушком кору придружи и женски са својим дискантом, и кад још једна, прилично остара, леди из дружине викну: — Ви ћете одговарати за све што би се могло догодити на овоме путу! — капетану не оста друго, но да се ухвати за главу и да побегне из салона.

Био је сав зајапурен кад је иза тога дошао к нама на мост. Ја се бејах пре њега склонио ту и посматрах од туд сву трагикомику нашега положаја.

Кров је био пун пунцат људи. Али каквих људи! То беху она дивља мало-азиска племена, која су нашим ратницима позната под именом «Зејбека.» На глави им беху високи фесови, здол обавијени танким саруцима с којих вишаху врвце свуд унаокруг; снага им беше сва умотана у дебеле пасове те се само на котлацима и плећима могаћаше видети нешто кошуље и мало јелечета; гаће им беху плаве или модре, широко кројене, и допираху тесном ногавицом до мало ниже испод половине бутова; колена беху сва гола; на листовима имађаху кратке тозлуке а на ногама укусно исплетене опанке. Марцијалан поглед њихов беше пооштрен вероватно тиме што су знали да припадају редовима војске, а и без тога сваки би се био одликовао озбиљним, мушким ликом; али би ипак оштрије посматралачко око на свакоме нашло по коју црту што је у лик урезује необуздана, дивљачка природа.

Горњи кров поврх првог места беху заузеле старешине ове — радничке дружине, људи посве другог, много питомијег лика, који беху одевени обичним турским оделом. Они заузеше, нама тако милу, терасу од брода, а пасажери морађаху се задовољити са оно мало простора доле под њима, или се шетати, ако им је драго, по коридорима око салона.

Као што рекох, капетан је сав зајапурен дошао горе на мост.

— S' imagini (престави себи): хоће да ја одговарам за све што се догоди на броду! А што ја знам што се све може збит'?! —

— Ко то? — упиташе први официр Лесо.

— Та нека баба Инглеза. —

— Non c' è pericolo (нема опасности)! — промумлаће кроза зубе најмлађи официр.

И овој досетци следовао је хомеричан смех. Нама беше потреба да мало разведримо суморну нашу ситуацију; али у томе послу никако не шћаше да суделује наш први официр: он је био пре и после суморан и ћутљив.

— Per bacco, Лесо, цио нам је терет на куперти (крову); ако наиђе каква бураска (јак ветар), не знам како ће се брод држати. Пусти што војске у коридор. —

— Па овај да прова (с преда) је већ пун. —

— Шта-а-а? — и капетан се наже преко моста, па кад виде како «раденици» гмижу по коридору, он само што — пљуну. То је у помораца најочитији знак срџбе.

У истини, беху се место осам стотина укрцали њих хиљада и двеста на брод.

— А што си их пустио, Лесо? —

— Ех, ки ће да их броји?! Оне кароње (стрвине) у аценцији, ваљаху стат' атенто (требало је да су пазиле). —

«Mola cima (дреши најван)!» Зачу се од једном команда на мосту, и за мало је наш брод окренуо леђа Смирни. И ако су на броду

очевидно били војници. и ако су ти војници полазили у рат, на кеју не беше једне цигле душе да их испрати. Можда је то било по команди, да се не би узбунили неки заступници страних сила; а можда то беше по савету оне која је, узевши војнике на брод, узела на се и све опасности које носи собом ратно стање; — а можда је у турском свету «адет» испраћати тако своју војску — ко би то знао!

Још смо сви стајали прикупљени на мосту, кад је звоно позвало на обед. На тим обедима редовно председава командант, али овоме не беше ни на крај памети да улази по ново у онај «inferno da puppa (пакао на крми)," те потера мене да га заступим.

— Вала и мени се баш не једе у оном друштву, али ја ћу поћи ако ће и Лесо. —

У ствари, ја сам се устезао да примим сâм, место команданта, све комплименте наших пасажера, па како је Лесо био очевидно зловољан, надао сам се да ће он брже ућуткати незадовољнике на трпези, а ја да ћу међу тим мирно моћи да ручам.

Тако је било. Још нисмо људски ни посркали супу (Енглези је не воле), а чаркање отпоче један — рекао бих по благој интонацији његовој — старац духовнога реда. Вероватно је мислио да му је дужност у оваквој прилици утишати узрујане духове своје, по Христу, браће и својих сестара.

— I say — пошто је мало кашљуцнуо — кептен; то не беше лепо од ваше компаније:

примати такве дивље људе на брод где има одличних пасажера. —

Кад је изрекао последњи придев, његов поглед склизну од једнога краја стола на други, да не би ни једноме био закраћен овај епитет.

— И ја велим да није, али шта ћемо, хо! — рећи ће Лесо, и боре му се на челу набраше мало јаче. То је утицало на друштво не може бити боље: свакоме беше мило што и он негодује заједно с друштвом.

— Могли су дочекати поштански брод из Сирије. — наставиће попа у капуту.

— Могли су да како! Али кад не хоће, хо! Ваљда им је преша. —

— What is that „pressa". —

— Hurry, sir! —

— A yes — very good!... Еее... ми ћемо протестовати код амбасадора у Цариграду. —

— Bravo! И ја бих протестовао да имам ђе и да ми што вајди. —

И тако је ишло помирљивим тоном док није све заћутало. Енглези и тако не воле за обедом да говоре. Али једноме од млађих не даде враг мира, но ће од једном сунути Лесу у брк.

— Ви сте, кептен, укрцали војску, а то не сме да буде где су пасажери. —

Далматинац расколачи оба ока па погледа у Енглеза, а како га је погледао, овога обли руменило до очију а риђа му се коса попе на темену.

— Ех, војска! Па што је ваш консуо допустио да се војска укрцава усред дана на

пасажерске бродове? Што му се тако хоће. хо! Њему је драго да иде Турцима на руку, па што му је стало за једну шаку Инглеза! —

Осим тихог кашљуцања, око стола не могаше се више чути гласа; само су тањири мало живље звецкали испред пасажера. Мрнар је на свој начин завршио конверсацију и ми могасмо мирно да доручамо.

— Ben fatto (добро је било)! — рекао је капетан кад смо му причали како се недипломатски завршила ова тако дипломатски отпочета конверсација.

Међу тим је наш брод ишао или боље јурио својој мети. Сутра дан у исто време, дакле под ноћ, били смо већ прешли Дарданеле и пловили смо пут Галипоља. Наши «радници» су за ово двадесет и четири часа били веома весели, а пасажери напротив веома суморни. Веселост првих потицала је из каване која се свакад на овој линији налази на предњем крову, и кад велим да је потицала, то ваља узети дословно, јер се у тим praванама точи по мало, а гдешто и по много, — мастике.* Суморност наших пасажера у кајитама напротив долазила је од туд што су били скучени у своме комодитету а можда и што још нису престали страховати. Мени се та зебња њихова чињаше неоправдана, јер се на крову разлегала песма, а где се пева — веле — ту су добри људи. Пре поласка у постељу попех се, као обично,

* Мусулманима веома омиљена ракија, пријатнога мириса и укуса, која се спрема од спирита, шећера и неке гуме што се зове мастика и добија на острву Хију.

на горњи кров, да се мало прошетам. Ту се, као што рекох, беху сместиле старешине наших «радника,» махом млади људи уљудна понашања. Затекох њих двојицу где се разговарају на задњој клупи од крова и разабрах да говоре српски у босанском говору. Бошњаци официри зејбечки! Стара песма у старој Европи, коју су Турци јемачно од ње научили. — У проласку ја их поздравих, а они ми се јавише, па, гледајући ме испод очију, рећи ће један тихим гласом:

— Кад ћемо стић' у Стамбул? —

— У зору ако Бог да! —

— Иншалах! —

С овога крова води један узан мост дуж брода, преко глава оних што су на доњем крову, право на терасу од команде. Стадох насред тога моста и гледах живописне групе под собом. Једни певају; други се коцкају; ови овде препиру се, не знам ни данас о чему; они тамо грле се као браћа и тепају речи што их не разумем, али које морају бити веома пријатне онима што их разумеју; — а сви скупа чине ми се као да не мисле спавати ове ноћи.

Дошав на мост од команде, затечем Леса на стражи с најмлађим официром.

— А камо тебе синоћ на мосту? —

— Бијах уморан од шетње па пођох раније лијет'. —

— А ја стајах с овијем ђетићем на стражи па све гледам кроз каноћал (доглед) неће ли се, на срећу, помолити какав руски брод. —

— А што ће ти руски брод? —

— Па да нас упита што имамо на броду, па, кад види што је ту, да нас прикачи и одремућа до Кроништата, па да чекамо тамо док се не доврши гвера (рат). —

— Бог с тобом, чоче! —

— Сад је већ касно! — настави он, и не осврћући се на мој узвик, показујући руком на Дарданеле за нама.

Сад ми је тек било јасно зашто је Лесо јуче био тако зловољан; он је, сазнав за војну која ће да плане између Русије и Турске, заузео већ свој положај, наравно против ове последње, па му беше криво што јој други помажу недопуштеним начином. Он је у истини желео од срца да нас у Архипелагу сретне каква оклопница руска и каперује зарад ратне котрабанде.

Бејасмо већ давно прешли Галипољ, кад сам пошао у постељу. Ноћ је била тиха и јасна, а кроза танку маглу прозирала су оба отока «Мраморице» од којих је ово море и добило свој назив. Од отих отока па до Цариграда има шест часова пловидбе, а то је таман доста за један добар сан.

Чињаше ми се да сам тек свео очи, кад ме је собар пробудио с узвиком: Massacro a bordo (покољ на броду)!

За тили часак био сам у салону, и један трепут беше ми доста да опазим какво је ужасно узбуђење обладало нашим пасажерима.

Један старац полети ми на сусрет и викаше, са живахношћу необичном у Енглеза: „Закључајте врата!” Неки су стајали уз прозоре и, са скрштеним на прса рукама, вирили су на поље; женске, очевидно ужаснуте, трчале су у најлакшој тоалети од једнога места до другог и тражиле своје мужеве или оцеве који су стајали ту пред њима; једни су корачали крупним корацима по салону и крхали руке у незнању шта ће да отпочну; други, срчанији, прегледали су своје оружје и спремали се за одбрану, а све је, мушко и женско, велико и мало, цептало и викало, тумарајући по салону, као да хоће да беже а не знају на коју ће страну.

Један тренут довољан је да се промери ова бескрајна забуна; али би много више времена требало да се опише, све да би и било могуће речима нацртати такве призоре. Још за један тренут, и ја сам био на уздужном мосту.

Призори, као што беше овај што угледах од туд, не утиру се нигда из памети. Пода мном је била једна гомила људи смотана у клупче: беснило их беше тако припило једне уз друге, да се не знађаше ко напада и ко је нападнут; у свачијој руци севао је дуги нож, и где је пао, ту се отворио точак од крви. Под ногама су пиштали рањеници, а та је писка расла свакога тренута. Мало даље стајале су друге групе и гледале ток борбе са неуканим ножевима, очевидно спремне да подрже једну или другу странку која би подлегла. Неки су

официри упали у гомилу и разваљали, а неки су трчали без главе по горњем крову као и они тамо по салону.

У исти мах, кад сам дошао на мост, стигао је с друге стране и капетан и, док је бацио поглед на оно што се догађа под нама, већ је опазио да се овде почињу расправљати племенске заваде и да ће наш положај бити веома озбиљан ако метеж постане општи. Одмах дозове неке официре ове јадне трупе на мост и рече им кратко и осорљиво:

— Ви ћете умирити ваше људе за пет минута; не умирите ли их, ја ћу их умирити макином.

Још се официри нису ни разишли по војсци, а из макине се зачу један од оних силовитих уздаха који затресају брод из темеља. Кроза редове бедуинске чујаше се тихи шапат «макина,» и сеча престаде као на команду. Још један такав уздах, и завађена се гомила разиђе као оно дивље звериње кад угледа укротитеља где улази у кавез. «Макина, макина, хеј!» брујаше кроза све редове, и за тили часак било је на броду мирно као у џамији: само се чујаше потмуло стењање рањеника у дну крова који беше обливен дебелим локвама крви.

Све ово чудо учинила је цигла једна *реч* — «макина»! То је за источњака силна, страхотна реч; у њојзи је оличена свемоћ коју он осећа али не схвата, те се на само име њезино следи крв у његовим жилама. Ову је осо-

бину њихову капетан познавао, и у невољи умео се, на нашу срећу, користити њоме.

Најсрчанији међу пасажерима измилише сад на горњи кров и као кришом погледаху од туд бојиште. Неки се одвојише и одоше у своју дружину доле, да је успокоје. Али до Цариграда већ више нико није излазио на кров.

Кроза јутрењу маглу која изласком сунца беше зарудела, прозирали су већ зидови цариградски код Седам Кула̂ и брод је пловио по тихом мору као да се на њему ништа није догодило. Само се још чујаше тихи јаук рањеника и чињаше ми се као тужан одјек минулог силовитог грома. Сиђох доле да их прегледам. Беше их седам на број тешко рањених а двојица самртно јер беху пробуражени ножевима. Док сам их превијао, приђе ми синоћни познаник Босанац и рече:

— Ако те запитају, ефендија, је ли који рањен на мртво, реци да није, јер ће се по ново побити.

Младић је добро познавао своје људе: одиста су ме неки запиткивали док сам привијао, али су, разуме се, добили одговор који не беше мој већ њихова официра. А да би спречио сваки даљи сукоб, дадох рањенике пренети на кастел где су лежали одлучени од осталих док нисмо стигли у Цариград. Самртници су кришом добијали коњака, да се одрже, што могуће дуже, у животу.

У луци нас очекиваше читава гомила паробродића који беху одређени да искрцају

наше немирне сапутнике Ови сад одрешише своје пртљаге; пусати се окитише кубурлијама и јатаганима, пушке се повадише, заставе се развише, и радници се преметнуше за тили часак у једну — морам рећи — доста лепу војску. —

А кад је пало сидро, ја побегох с брода у санитет, да пријавим наш долазак. Мене је, овога пута, пратио на обалу не млађи официр као обично, него старији — Лесо.

— Само ми реци, молим те — упитаћу га уз пут, — шта би чинио капетан, да не шћаху престати да се бију? —

— Шта би чинио! Помпу на калдају, хо! —

То значи у српском преводу: шмрк на казан — или, другим речима: бању од сто степена Целзијевих.

Наравно је да смо били обојица задовољни што није дошло до таког чудноватог крштења. Турцима бејаше доста једна реч, али су они знали да је иза те речи скривена сила којој често не могу да одоле ни паметнији од њих. —

И то је наравно, да се на брод нисмо враћали, док се с њега није искрцао и последњи «раденик.»

„CHERCHEZ LA FEMME.“

Французи веле да се сваки знатни догађај може у крајњој мери приписати утицају какве жене, и од туд је у њих, за решење загонетних догађаја, пословица «тражите жену» што сам је ставио на чело ове моје причице. У већини случајева пакосан је свет тако срећан да пронађе прави узрок погдекојој појави; да сазна на пример зашто се Петар, који има ружну жену, на врат на нос опријатељио с Павлом чија је жена лепа, или зашто се последњи цар француски расрдио на немачког посланика у Паризу, који мишљаше да му је жена и млађа и лепша од царице. Али се чешће дешава да исти тај пакосни свет узалуд разбија главу да докучи, која ли се то жена крије иза једног или другог комичног или трагичног догађаја било у кући, у општини или у држави, и тада ће обично с резигнацијом да уздахне, или у разговору да слегне раменима и значајним погледом да пропрати француску пословицу «Cher-

chez la femme," у знак да о «суштаствовању» женину у тој ствари не може бити сумње.

Иза овога, нешто мистичнога, увода хоћу да вам причам како је то дошло да се сâм сетим те пословице.

На пароброду, којим сам се једном кренуо из Цариграда за Егејско Море, врвели су путници свакојаке боје и веома различитих типова. То беше права међународна дружина која се по пореклу и начину мишљења дељаше као уље и вода, али која је ипак под закриљем немачке заставе* мирно и спокојно вршила човечанску дужност толеранције. Осим што би који потомак Периклов покушао да нагњечи жуљ своме мусулманском суседу — што је у осталом била узалудна дангуба јер турске «јеменлије» не знају ништа за овај цивилисани придевак наших «ствалета», — или што би који албанески домобранац бацио своје рунасто џубе на сред пута куда пролазе улицкаши синови модерне Јеладе, — све је на броду живело и мицало се у спасоносноме миру, и један другоме беше овде тако безопасан, као што је лојави пилав Турчинов безопасан плеснивом сиру и сухој маслини грчкој.

Али толеранција као и свака врлина има своје међе, и кад би се какав непознати «Франак» усудио да баци халапљиво око на домаће *ствари*, хоће рећи, жене турске, тада Османлија, који и тако има чудо мало дара да појми благодети западњачког комунизма, веома лако

* Стамболија назива аустриске бродове „немце вапор."

хоће да заборави толеранцију и — војна ће да плане, тиха, подмукла али грозна, права османлиска војна.

То јемачно није знало оно младо црнпурасто Грче које је, можда и против своје воље, осуђено да буде «јунак» у овој мојој причи. Кад смо кренули из Цариграда, видео сам га, улицкана и весела, како суче своје мале, црне брчиће, шетајући се по крми брода, и како сева очима на онај, поњавама застрти и чаршавима ограђени, кут у дну крме, где се иза танких застора прикриваху жарке очи и шарене шалваре младих Стамболинака. Туркиње заузимљу на броду одлучене закутке које оне застру ћилимовима и ограде чаршавима; ту, по две три у једној огради, проведу оне цело време путовања и не излазе од туд док не стигну куда су пошле. Оне у томе легалу проводе време на свој начин, у раду и торокању, и у томе ће по која да провири кроза какву случајно продрту рупу у чаршаву те да види шта то чини остали свет на крову.

Једна група од три жене беше се сместила у дну горњега крова и ту се ошанчила засторима. Из те дружинице једна као да је чешће провиривала кроза рупицу од застора, и сваки би пут опазила у облизу младо Грче, како суче своје брчиће све то живљим темпом, што се је више примицао њојзи или, правије да речем, продртом чаршаву кроз који су севала два ока и све та иста два ока, што сам могао распознати по необичном црнилу и чудноватом жару њихову. Посматрајући из

прикрајка те очи њезине, учини ми се као да жена има гдешто у своме оку нешто од змијина чара, и кад погледа човека таквим очима, овај јој обично пада у крило као кротко голупче. — Али све да је радознала Туркиња, у томе положају глумице која гледа кроз рупу од застора, и била обезбеђена да ће когод с позорнице опазити *на кога* гледа, — ипак је заборавила на публику што се кретала по крову, а међу овом не беху сви гледаоци неутрални као ја што бејах: на предњем крају крме седело је на клупи једно исто тако младо Туре и сукало је своје брчиће, али нешто спорије, одлучније по младо Грче. — Је ли то срећни муж гиздаве Стамболинке? упитах се из прва. Не! Тај је седео доле на крову и сисао своју наргилу, као да му не беше ни на крај памети: да око његова домазлука обиграва вук... не! да је коза крај његова врта и да мери облапорним оком како ће да ускочи и побрсти што од хоџина цвећа.

На срећу или по несрећи, стари је хоџа имао у томе харему осим своје старе кадуне још и једну младу жену и јемачно је зарад добра примера повео обе са собом у Кандију, да покаже правоверним Крићанима како се ваља савесно придржавати пророкових институција: а младић што је седео на предњем крају крме и сукао своје брке, док је — као што ми се чињаше — пажљиво мерио сваки корак предузимљивога Грка, био је хоџин слуга. Виђаше се по мрком сукну његова руха да је то неотесана клада лепе Анадолије; чедо

обилате Курдистанке, које може, кад затреба, да натовари на своја широка плећа све покућанство хоџино с харемом заједно, па још да поскочи весело што то све није тако тешко као оно пуно буре масла што је са земљашима својим пртио по Цариграду; чељаде какво се не виђа међу нервозним западњацима, и какво се баш хоће за одржање реда у отоманској империји а поглавито међу крићанским «бунтовницима.»

Гледао сам из прикрајка са живим интересом ову чудновату стратегију. Шта ће из овога да се излеже? упитах се. Чудна ми чуда! Турци сад нису више тако осетљиви кад им «ђаури» прелазе границу! Али Анадолац? Овај, дабоме, не зна за шалу, и ако се то срчано Грче примакне сувише близу хоџиноме покућанству, доста ће бити један анадолски корак да га одржи у пристојном одстојању од — продртога чаршава, а Грци су и сувише опрезни људи да би се лако упуштали у борбу с јачима Једно цигло «дур бре!» па ће бити крај веселој игри: о драматском јунаку нема ту ни разговора!

Тако мудрујући пођох тога вечера у постељу. Ноћ беше тиха а море мирно. Према северу виђаше се тамно светлуцање фењера код Хераклије.

Бејах се нешто дао у размишљање кад сам се иза ове безазлене «сцене» сишао у своју кабину. Предмет мога размишљања беше, да вам истину исповедим, полигамија — многоженство. Је ли ова установа поникла из по-

требе арапскога друштва или просто из «ћејифа» пророкова, који имађаше довољно узрока да буде незадовољан са својом првоизабраном — удовицом? Па кад сам решио то питање у овом последњем смислу, пређем на друго: докле ће се свет дати луткати од спекулативних законодаваца тако као овај сиромашан хоџа што мора зарад «ћејифа» пророкова да плаћа стражара, да не би натуралистичне рефлексије кадунине одмастиле његово *легитимно неверство*; — па опет: је ли то, чему се у нашем свету придева грозно име *браколомства*, је ли то одиста *неверство* или га само тако назива сујета љубоморне жене? — — Ту сам застао, најпре, што бих морао упитати Туркиње како мисле о томе — што није одвећ лако, све да бих и умео говорити с њима, — а затим што сам био дремљив јер је на броду избијао поноћни час. Још неколико пута појавише ми се у мраку два врана ока у белом оквиру од продртога чаршава и....

«Halloh, uomo in acqua!» беху прве речи што су из јутра допрле до мога буновнога слуха. Учини ми се да сам у исти мах кроза сан чуо тежак пљусак у води као оно кад мрнари захватају воду из мора. Ђипим из постеље и промолим главу кроза медени оквир мога прозорчића. — Хелеспонт је лежао у магловитом сутону; на истоку се тек опажаше прва бледа зрака зорина; свеж поветарац је ткао ситне сивасте таласиће на бледој површини морској, а међу овима на неколико сежања

по крми угледах — врану главу како плута поврх воде.

Међу тим је пароброд стао; по крову се чује топот тешке обуће мрнарске; брод се враћа а барка се спушта с крова; венци од јагњеде бацају се у море.

Истрчим на кров — нигде живе душе осим наших мрнара. Рупица од чаршава јапи; завеса се не миче.

Vergebens, es regt sich keine Gardine,
Sie liegt noch und schläft und träumt von mir.

— Алавија (журно) Ђуро! Не ви'ш да већ пије море? —

— Да га хоће испити свега, те бих бар мирно стајао дома! — и четири мрнара спусте се на чекрке заједно с барком у море.

Далматинци су саучесни према туђој невољи; весла се савијаху под моћним ударом њихових мишица; барка је ишла правце оној црној мети што се још виђаше међу таласићима блеђаног Хелеспонта. Учини ми се да је глава све ближа броду — преварио сам се! Беше утонула до самога површја морског, и прамови црне кике, пливајући радијално поврх воде, учинише је већу, те ми се привиде ближа. Још један тренутак само стрепео сам, гледајући на овај призор, па је тада нестало црне тачке на води, и таласи пливали су мирно преко онога места где сам је угледао последњи пут.

Окретох свој поглед западу. Преда мном је рудело Галипоље у првом руменилу зорину;

плаво је море том рујном смесом добило љубичасту боју, а ивице од таласића узеше румени прам, као оно ивице девојчиних очију, кад се разлије суза по њима. —

Мрнари се сад нису толико журили броду, ваљда беху посустали, и, кад су «исали» барку на брод, није пала цигла речца међу њима.

Брод је наставио свој ход пут Дарданела који се већ бељаху на обзору према западу; али на крми не беше више оне тишине што је затекох кад сам се попео на кров. Ту се беху искупиле разне групе и погледаху од туд радознало, као да је свако тражило да види што у води.

Ја нисам више гледао тамо; моје очи беху упрте на другу страну. Стари хоџа седео је на своме обичном месту и сисао је своју наргилу, а крај њега чучао је слуга и чекао да му госа посрче каву из филџана. Обојица беху тако мирна и спокојна лика, као да ноћас нису ока отворили, само кадшто пала би по која тиха реч хоџина и тада би се углови од усана слузиних развукли у неки тих. подругљив осмејак.

Од једном ми сену кроз главу «Cherchez la femme!», те пођох и нехотице задњем крају од крме. Иза ограде је самртна тишина; рупа од чаршава још јапи, али је задњи застор подигнут, и прве сунчане зраке бацају сенке на предњи бели чаршав; три су мрке сенке исписане на њему; све три седе с погнутом главом али — очију није видети на силуети!

Групе су около мене причале чудновату причу. Неки младић — говораху — Грк из Кефалоније био је приморан да пође дома, јер је облетао око младе ћерке некога угледнога фанариота у Цариграду, — па се из очајања за њом бацио у море.

— Дакле ипак женска! — помислих — Cherchez la femme у грчкоме преводу. Пакостан свет почео је да глође на копрени што је скривала овај тајанствени догађај, и на први поглед у то мрачно поље мисли да је опазио — женску.

А је ли *та* одиста?

Не знам јер је сам̑ нисам пронашао, нити сам могао да нађем на броду оно младо Грче што ме је синоћ тако увесељавало, и ако се од тада пароброд нигде није дотакао краја. Али место тога нашао сам: да је од пуке комедије до грозне трагедије гдешто само један — анадолски скок.

⁂

ПОКРШТЕНИЦА.

. . . . . Многе ја топи,
На море кобно љубав навози.
Пиндар.

Море није само универсална купка, него и универсална гробница. Од Даријевих војника па до мухамеданских софта, шта је већ у мору људи сахрањено! Кад бисмо некако могли да прогледамо кроза модру дубину до на дно океана, видели бисмо јамачно у разна одстојања мање веће хрпе изблештелих костура, све сама гробља људска. Ту нема ни крстова, ни стубова, ни плоча, ни натписа; нема ту гомиле попова у злаћеном шику, ни турских «чирака,» ни грчких «рипида.» Све је ту сахрањено по једном обреду: богат и убог, силан и немоћан, један крај другога; а све скупа покрива једна те иста «мајка — вода.»

Има ли величанственијега гроба од овога ?!

Ко није вољан да се иза смрти задовољи с «хватом земље,» тај ће у мору наћи про-

страници гроб, и ја се чудим да се велики Александар, коме, веле, да је свет био тесан, није пред смрт сетио, да је море шире од света, и изабрао себи сталнију и пространију гробницу но што је нађе у Александрији.

Да не помисли мој читалац да су са мном обладале самоубиствене мисли, што написах ово мало панегирика морскоме некрополу, хоћу напред да му исповедим како ми није ни на крај памети топити се у мору, — а будем ли се једном против своје воље нашао у његову житком наручју, постарараћу се какогод да доплутам до краја. Што ме је навело, да овај пут у мору видим само универсално гробље, није ни жалостиве а то ли смртоносне природе; сетио сам се једне младе женске душе што сам је негда отргао томе величанственоме гробу. — Може човек бити одушевљен за катаракте, врхунце брдске, или иначе за што му драго, па ипак имати сто узрока да се курталисава ближега познанства с њима. Тако за пример ја обожавам песништво (прости ми, сени првога социјалисте српског), али никако не желим да будем песник.

Тек да се вратим оној женској души што је поменух, и коју јамачно беше створило вечно провиђење, да до слова засведочи истину Пиндаревих речи што их заденух овој причици за челенку. Колико је истине у тим златним речма његовим, знају и они који не живе крај мора, као он што је живео, већ крај река, па и бунара, — јер кад дође до тога да се утопи очајна душа љубазничка, свака је вода

добра: није ту баш «кобно море» од потребе, доста је тихи свет крекетуша, безазлена бара, само ако је довољно дубока, да може да заплива покривало с главе. — —

Међу множином путника, који се једном нађоше на броду што из Трста плови пут Мисира, беше и један *пар* који је привлачио опћу пажњу на се. *Он* је био сувише црномањаст, а *она* одвећ плава. Његов лик беше мрк и смежуран, као лист од дувана, а њезин обал и бледо румен, као свежи листак руже месечарке. Између црне косе и чађасте браде његове светлуцаху беоне очију и ред зуба наизменце, као «блудећи пламен» у мраку; а њена глатка, кудељасто плава коса чињаше се то светлија у угаситом плаветнилу њезиних влажних очију. Сушти Фауст и Маргарета! Он потомак оне гараве дружинице која је негда допратила Цекропса у Атику, — а она праунука ђерманске Маргарете коју је допратио сушти буди-Бог-с-нама у спаваћу собу.

Па да се ко чуди што је крштена и некрштена путничка дружина с пажњом пратила овај тако разнолики пар! Научени се осмејкиваху видећи у њему оличену потврду да се у природи одиста привлаче разнотворна тела; ненаучени се смејаху разноликој спољашности њиховој; а сви скупа се весељаху гледајући како ревносно гарави муж заклања своју плаву женицу од профаних очију осталих сапутника. Он не беше само њезина сенка већ и шпански дувар за свакога који шћаше да је гледа, па још и поширок дувар, јер се беше заогр-

нуо кабастим пледом, а уз то руке је држао подбочене на бедрима.

Не беше протекло ни двадесет и четири часа нашег заједничког путовања, а већ се на броду расправљала тема, је ли црњи од Отела и хоће ли ђерманску Дездемону једнога дана удавити или заклати?

Да су ти пакосни људи били неколико месеца касније с истом женицом на броду, као ја што сам, уверили би се да су неправично оценили њезина мужа; а како нису, ваља ево у његову обрану да им речем, по пошти, да је није удавио ни заклао већ, са свим мирно, — отпустио.

Али ја нећу да трчим испред догађаја; пустимо овај разнобојни пар да иде својим путем, и тако није одвећ дуг. У Крфу се растадосмо, наравно без опроштаја, али све до Александрије говораше се о јадној Дездемони и њезину «вампиру.» Једни увераваху да ће свет у Крфу, кад види ту плаву лепоту на улици, да трчи за њоме, као оно наша деца што трче за Арапима; други мишљаху да ће је муж показивати као једну особиту, донде још не виђену, врсту људи, и то наравно за улазну цену; трећи тврђаху да ће је ставити за тезгу своје продавнице, да њоме привлачи купце.... и иза сваке оштроумне досетке разлегала би се олуја од смеја. Очевидно је дружина хтела смехом да претрпа своју зловољу што је гарави Цербер тако вешто знао да очува ушће свога царства да баш ниједан не могаше, ни кроза плави прозор, да

завири у њ.... Тако то чини пакостан свет свуда, а то ли на гаравом истоку где белота женска тако јако одскаче од околине, и где се плава кика тако радо гледа.

У метежу поморског живота, бејах давно већ заборавио грчког Отела и ђерманску Дездемону, кад их, иза неколико месеца, у повратку из Мисира видех обоје на крову нашег брода. Знајући да Грци не путују радо са својим женама, беше ме обузела нека чудновата слутња, те сам пажљиво пратио сваки корак мојих познаника. Она се беше слабо променила, осим што је румен њезина лица уступила место љиљановој белоти, и што беше јако раскрупнела у — струку; а он беше на длаку онај исти што сам га негда гледао, само што му је, овај пут, лик био развучен неким узбуђењем што не могах да распознам: — нека смеса туге и забуне, страха и одлучности, слична оној што се гледа на лицу крадљиваца кад хоће да свањају сумњу са себе. Седећи крај ње, говорио је без престанка тихо и хитро, али ја не могох од целог говора опазити ни најмањег утиска на њезину лицу. Она га је слушала, а очи јој расејано лутаху за хитрим таласићима који се утркиваху по плавој луци.

Био сам напред уверен да ће жена сама да путује, а видећи у каквом је «стању», нагађао сам да то чини по крајњој невољи...

Ох, колико се хоће несрећних, да небо створи један цигли срећан пар!

У ствари није се ни чудити: да би се засновао срећан брачни живот, хоће се не само једнака боја лица, већ и једнаки осећаји и назори, а тога није у разноличне расе људи, па све да су ти људи и културом олизани Европљани. Скромну тишину ђерманских девојака тумаче Французи као простоту ако не глупост, а несташна веселост Францускиње пролази у Ђерманији као безобраштина ако не поквареност. Турчин мисли да је свака хришћанка неваљала за то што иде откривена лика и говори с мушкима на улици, а ми мислимо да је свака Туркиња сумњиве чедности за то што, заробљена и сакривена, радо гледа слободну чељад. Ове разлике у назорима деле се до у бескрајне ситнице, од којих је и најмања кадра да замути бистрину брачне среће. Нигде се боље не опажају рђаве последице те различне културе човечје као на истоку где се расе и народности мешају међу собом, и ја сам доста видео брачне невоље, па и несреће, што су поникле у тој разлици, да бих се могао уверити да је брачна смеса различитих народа, премда од користи расплоду у физичном погледу, од големе штете у моралном, с тога што разлика назора и осећаја изазивље мање веће задевице међу родитељима, а те ће да поделе децу и да их деморалишу.

Јадна жена што је сад муж, премда с киселим лицем, одиста оставља саму на броду, наравно све то није знала, кад је с пуним девојачким поверењем пошла с човеком црна лика на исток, па је сад искусила да јој је

тај црни лик донео црну срећу. Васпитана у безазленом грађанском кругу бечком, поверљиво је узела вешту фразеологију његове разгрејане фантазије за излив одане љубави, и опијена мирисавим источним кâдом, напустила је скромну али часну родитељску кућу и пошла је за њим у непознат свет.

Па какав свет! Све, што је нашла у њему, беше јој туђе, а она туђа свакоме у том свету. Какав је ужас морала осетити кад је сазнала да је у том свету разлика конфесије непрекрачива препрека за брак, а сваки мешовити брак ништав, кад год се свиди наспћеном мужу! Какву је бољу морала чути кад јој је «љубазник» изјавио да би је радо примио за легитимну жену кад би прешла у његов закон, али да родитељи и рођаци то не допуштају, и ако је та жена била мати његова детета!... Какве је муке морала подносити кад јој је исповедио да је принуђен узети против своје воље жену с миразом, да поправи своју радњу, али... да ће је потпомагати новцем своје жене!... То све беше јадној девојци ново, и ако је то стара новост у мешовитом браку источном; она не могаше да схвати то бесрђе његово, бесрђе људско.... Беше се изгубила у бесмислено чамљење и стајаше ту на броду — не ојађена ни љутита, већ обладана оном тихом резигнацијом која се виђа на људма што их несрећа догони дотле, да се сами бришу из броја живих људи.

Да речем право, био сам врло узнемирен том, да је назовем, омарином у њезиној души,

знајући да у њојзи лежи клица онога страховитог оркана који у трenутку сруши и оно што се човеку привиди необориво — наду, па сам, у саучешћу своме, кушао да је вратим изгубљеном свету.

Али ком свету? Нашем? Тада бих је можда са̂м навео, да се ужасне од њега и с радошћу баци у онај други, бескрајни, који лежи испод плаве површине бескрајњега мора. Шта је и чекаше у овоме свету?! Беда, оскудица и вечити напор за го живот, па још клетва родитељска, вечита љага женска, презор сваке жене, а укор њена рођена, безимена детета...

— Је ли бо̂на смрт у мору? — То беше све што ми рече, кад сам јуче, саслушав њезину повест, пошао да је тешим изнуђеном шалом, а данас се жаљаше што је мрнари не пуштају изаћи на кастел, као да је знала да сам ја томе крив што је под надзором...

Ваљаше јој показати други бољи свет; ваљаше пробудити *матер* у *жени* и нагонити бољу страну женске природе, да се бори с лошијом, по обрасцу оних жена што су негда, не помућене предрасудом, победне излазиле из те борбе и с херојским пожртвовањем извршиле право посланство своје.

— Да вам причам једну причу, — рекох јој, кад сам је шалом мало разонодио, — једну истинску причу. Ви знате најбоље колико су женске слабе и таште, али не знам знате ли да нису такве свуда и свагда: има их што су засведочиле да су јаче од сваке несреће. Еле, пре неколико тисућа година, живела је на

острву Хију једна женска која је била веома слична вама — (овде ме је сумњиво погледала), — на поштену реч, слична вама, не по коси, јер биће била црномањаста, већ по судбини, јер се даде завести од неког човека који је морао бити лепши од вашега, јер га прост народ држаше за потомка неке боговске породице. Ви знате да и данас има међу нама синова боговских породица, који имају привилегије да варају неискусне девојке, и да је ту скоро такав један преварио матер свога сина и нагонио је да зарад неке «репутације» свога чеда сама себи узме живот *, — али нема више девојака онога кова, као што беше млада Хритејида. Преварена и осрамоћена, девојка та и не мисли да се убија револвером (све да га је и било у оном срећном свету), нити да се топи у море, премда је Хијо малени оток усред мора; она је и тако мртва као девојка, па мисли да јој ваља оживети као — мати... С тога крије своје стање од породице, бежи из места рођења свога и тражи за себе и своје потоње чедо заклона гдегод где је свет не познаје.

«Навезе се на море и дође у Милет. Велики град овај само је седамдесет миља удаљен од Хија, али у оно време, када нису пловиле парне тврђаве као што је ова, беше то веома далек пут. Ко зна колико је времена једрила сирота девојка док је стигла тамо; али то беше њезина срећа, јер је за то време стекла саучесна заштитника у власнику брода,

* Држим да је читаоцима јавних листова још у памети трагична смрт младе Францускиње Дамен.

који је, мислећи да је бедна удовица, смести у једну сродну кућу у граду. Овде је нашла не само пријатељскога закриља већ и добре препоруке да добије комад хлеба у једној радионици где је морала од јутра до вечера да вади памук из чаура и да га чисти.

«Власник те радионице, Фемије, није био само трговац већ и учитељ, и то учитељ песништва. Док су у једном куту његове простране куће хитри прстићи младе матере распредали учаурени памук он је у другом на својим жуљевитим прстима распредао трохеје и дактиле свију тадашњих песника, и калупио рапсоде који су имали да разносе његову славу по целој јонској окрајини.

«Кад је мали синчић лепе «удовице» мало поодрастао, он је учествовао у тим лекцијама, и за мало је знао све песничке умотворе тадашњег доба на памет.

«Ако је учитељ као песник умео да цени лепоту материну, знао је као трговац још боље да израчуна користи које му обрицаше вредна жена (коју беше примио да му држи кућу) и даровити син њезин који за мало беше превазишао свога учитеља у песми и декламовању. Он понуди «удовици» своју руку и своје благо, и не хтеде да пусти њезину ни онда, када му је млада мати испричала жалосну судбину своју. Шта више, обећа јој да ће бити њезину сину прави отац, што је у току времена и делом засведочио.

«Даровити младић, надојен знањем а снабдевен златом свога поочима, баци се на море

за трговином, походи све градове у облизу, тргује дневи а с вечера пева славу минулих јунака. Дебели круг слушалаца стиче се около песничког мрнара, задивљен песничким сликама његовим а очаран дивотним гласом његове лире. За мало се име његово разнесе по целоме грчком свету; свако се граби за његове песме, а свако призивље песника. Он походи градове грчке па далеко, од Крфа до даљњег Египта; прикупља злато за свога оца а храну за своју песничку душу. На целоме путу прима га народ с одушевљењем, а рапсоди се отимљу да му буду мрнари, само да могу с вечера слушати дивне спевове његове.

«Дуге године путује тако гласовити песник по свету, а враћа се најзад обогаћен — не златом, јер је избавио голу душу од бесних валова морских, већ големим знањем и дубоким познањем свога рода и сјајне прошлости његове. Отац га прима с благословом, а мати му лије сузе радости, што може да гледа давно невиђенога сина.

«Али тај син једва назире драге слике својих родитеља: — влага морска и ситни песак египатски замутише младе очи његове, и он се лаћа учионице свога оца, да захрани своје остареле и сиромашне родитеље. Около њега прикупљају се ученици из свију крајева грчких, јер се глас његове несреће беше разнео на све стране, и из те учионице ускрсавају слике моћних хероја минулих колена, што их је оживела сила његова духа, а обојила песничка моћ његове душе.

«Нећу да вам причам његове триумфе кад је, слеп, пошао да походи своје старе пријатеље и да сади богато знање своје у срца млађег нараштаја свога, ни да вам казујем јаде његове када је, остарео и гоњен од ниске ненависти, певао, за мало крова и комад хлеба, своју тугу младим пастирима на Хију, на рођеној земљи његове мајке, — само ћу вам рећи како је иза његове смрти народ грчки, то у тузи то у кајању, листом закукао и тражио гроб свога песника, да ода пошту пепелу његову. Дуго иза њега препираху се градови о његово место рођења; сваки се отимаше да буде колевка великоме мужу томе; и кад најзад остаде првенство на Хију, даваше му остали градови још дуго добровољни трибут у захвалу за дивне песничке умотворе његова сина.

«И тај песник кога до данас још нико није надвисио, тај бесмртни *Омир*, цар песника свију векова и свију народа, био је незакони син човека коме се данас не зна ни имена, убого нахоче једне убоге преварене девојке*....

«Реците ми: шта мислите о јадној Хритеиди? Није ли била честита женска, и није ли јој вас свет данас благодаран, што му је дала *таквог* сина? —

На ово питање тргла се јадна девојка, као да је кроз њу штрецнула електрична жижа. За цигли један тренутак просуше се обилате сузе из, донде сухих, очију њезиних, и

* Homère et Socrate, par Lamartine. Paris. 1875.

ја сам чисто одахнуо кад сам је оставио саму њезину болу, видећи да је савладана кобна омарина у њезиној души.

Као лекар видео сам да се најжешћи преврати у природи човечјој свршавају у тренуту, а као човек уверио сам се да је у дну човечје душе вечити извор *истине*, који без престанка тлачи лажну веру и предрасуде друштвене а, у приликама, протече јаком бујицом која ће за тили часак да понесе омамута човека у крило његове вечите мајке тешитељке — природе.

Нека ми опросте «проповедници вере,» што сам се умешао у њихов занат и повратио вери Омирове мајке једну душу којој наша вера беше већ опремила опело. То се збило на мору, а где није свештеника, ту је сваком допуштено да — крсти.

Хоће ли ми и море опростити што сам му отргао једну жртву?

А ко ће о томе разбијати главу?!

A vous Mr. Neptune!

КРВАВА РАБОТА.

Као што има уметничких лепота с којима човек не може да се растане, тако има и предела којих нигда не може сит да се нагледа. Такав је предео и Босфор. Један узан канал, кроз који вода јури из Црнога Мора у Мраморно, између две обале од брежуљака обраслих зеленилом и искићених засеоцима и летњиковцима, — ето то је Босфор; па ипак жива душа не може исписати његове лепоте, а то с тога што кривудаве обале његове свакад добију други поглед како променимо место с којега их посматрамо, и свакад нам се у тој промени чине лепше. У томе ће ваљда и бити узрок што се тако мало њих лаћају да нацртају или опишу овај предео: у њему је толико лепота̑, да не знају с које ће стране да отпочну.

Са свим је другачији карактер мисирског предела. Кад га гледамо са Средиземног Мора, његове се бледе обале једва уздижу поврх мора, а кад море заблешти у сунцу, мучно је обалу

и распознати. Али се у тој мешавини воде и копна види безброј витих кокоских паламâ које се у појединим групама уздижу из ниске обале, и, кад ову не видимо јасно, нама се чини да ничу из мора. И ако се ове групе на недогледној равници, што је пред нама, чине сићушне тварке, оне ипак дају целоме пределу необичан чар, и нама се иза дугог пута по мору чини као да су то густи лугови за којима наша душа тако чезне...

Небројено пута гледао сам с мора како се у зору помаља ова живописна обала и био сам блажен кад сам у даљини кроз јутрењу маглу могао да разликујем прву групу паламâ на мисирском хоризонту. То је, као и Босфор, необична врста лепоте које човек не може сит да се нагледа. Онде га очарава једро и разноврсно зеленило биља, овде га опија раскош мисирске боје која се с јутра и с вечери дивотно разлева морем и крајем. Кад год бих се кретао за Александрију, радовао бих се исто као да полазим за Босфор: на обема овим дражесним, и ако веома разноликим, тачкама земље осећао бих у души једнако задовољство.

С тога сам сваки пут ранио кад год бих знао да ћу у зору угледати рујну мисирску обалу.

И онога пута кад сам с пролећа '82 године с паробродом пловио у томе правцу, дигао сам се пре зоре. Прво што бих угледао, кад бих се попео на кров, био би нови светилник александриски који данас много даље и јасније светли но у Цезарево доба. Али, на моје велико чудо, данас га не беше на обзору, и ако

смо синоћ замркли на обичном месту и целу ноћ пловили без прекида. Једним скоком био сам на мосту где затекох официре прикупљене око капетана: сваки је својим догледом пажљиво посматрао околину.

Ко зна шта је поморцу светилник у ноћи, тај ће појмити забуну која беше обладала њима. Крај беше близу а обала ниска: ту је светилник једини поуздан путовођа; с тога је пловидба из Европе удешена тако, да бродови стижу у зору пред Александрију. Место светилника данас се виђаше на југоистоку, баш у правцу вароши, неки рујни прам, као што га виђамо гдешто на обзору, кад се месец помаља испод облака. Тај је прам бивао свакога часа виши, што смо се више примицали крају, а кад је почело свитати, њега је нестајало мало по мало док се најзад није изгубио у руменилу зоре.

Слутили смо од куда је тај светли прам на обзору. У оно доба беше се у Мисиру распламтела борба између урођеника и дошљака. Народ је листом био незадовољан туторством енглеским а активни израз тога незадовољства зваше се Араби-паша, човек јуначна духа, коме беше суђено да пође трагом Абд-ел-Кадеровим и Шамиловим. Он беше изабрао најгору тачку за средиште своје операције — Александрију, и у часу, кад смо се приближили овој вароши, она беше опасана челичним ланцем енглеских оклопница које су сипале ватру на њу. У светлости сунчевој беше ишчезла рујна зрака пожара што су га енглеске гранате заж-

диле у вароши, и дим се над њоме сад бељаше као копрена од седефа.

Ми смо се тихо ближили пристаништу, па и ако нам не беше намера улазити у њ те се тамо изложити метцима бродских топова, ипак је доиловио к нама један енглески авизо и наредио команданту да баци сидро пет километара далеко од луке.

Овога пута не беше за нас одмора у тихој луци александриској ни шетње по убавој околини њеној. Удаљени од луке, на отвореном мору почео се ваљати наш брод, како је из јутра дахнуо северац који са врхова Кандије дневно расхлађује успјану обалу Мисира.

Стојећи овде ми смо гледали чудновати призор пред нама. Варош беше опасана ратним бродовима и сваки је у интервалама сипао ватру на њу. Са две стране покушавали су Енглези да искрцају војску, али на обема наиђоше на жив отпор. У староме пристаништу александриском, на самој ивици вароши, а на развалинама древнога и гласовитог фара, беше озидана висока цитадела која је давала жесток отпор опсадницима, а друга, на уласку од нове луке, бранила је енглеским бродовима улазак у луку. Ова потоња тврђава буде још пре подне узета на јуриш, и могасмо с брода чути громовито «ура» што је с обале оглашавало ову победу енглеску. После подне су енглески метци дигли у ваздух цитаделу крај вароши, и војска Араби-пашина мораше одступити испред победних колона

енглеских које се у густим редовима искрцаваху на обали.

Цео призор овај одиграо се наочиглед становника александриских, од којих малени део беше успео да се уклони из вароши; већи део, не мислећи да ће борба узети овакве размере, беше остао дома. Али кад почеше онога јутра, кад смо дошли, да падају куће од енглеских граната, њима овлада таква паника, да је све бежало безобзирце ка мору и не помишљајући да баш од туд прећаше највећа опасност. У тој страви множина се беше стекла на диги (долми) која у дужини од неколико километара затвара луку александриску. Вриска бегунаца могаше се с те долме чути на далеко, и адмиралу Симру служи на част што је наредио да се они покупе од туд у мале пароброде и с њих навезу на велике бродове који су испред луке стајали на сидру.

За мало, и наш се пароброд напуни бегунцима сваке вере; Европљана је било у већини, али међу њима беше доста и Араба из Сирије, који су у вароши имали своје трговине. На свачијем лицу беше исписан страх тако да су се тек иза неког времена могли оријентисати где су, а нагон самоодржања беше тако силно овладао њима, да су многи, тек пошто су неко време стајали на броду, опазили да немађаху крај себе оних који им беху најдражи. Мајке су тражиле своју децу, жене своје мужеве а деца своје родитеље. — И дуго време пошто су се склонили на разне бродове, крстариле су барке с бегунцима од

једнога брода до другога тражећи свако своје. Донде не имађах појма, колико страва може у човеку да утрне родитељске и породичне осећаје и да разбуди животињске нагоне у њему.

Тога дана ваљало ми је научити још нешто, . . . али да се не бих истрчавао испред приче, хоћу да је наставим по реду.

Већина становника беше малаксала од умора и глади. Као што нам причаху, два три дана их већ беше страх држао затворене у кући, и нико не могаше да набави хране, јер су мисирски усташи крстарили по вароши и пљачкали. Они су знали да се ту, на ивици мора, не могу одржати, па су се побринули да им се нађе тротка за даље ратовање. На срећу има у Александрији множина богатих Европљана, те им је пљачка била издашна, и ако су највећи капитали били скривени у тврдим касама које они не имађаху кад да обију.

Наши пасажери, који беху пошли за Мисир, били су у очајању; место да се извезу онамо куд су намерили, њима прећаше судба да их врати натраг у Европу. На срећу је иза оклопничког ланца, у одстојању од неколико миља, била смештена једна лађа која је држала крај од пресеченог кабла и од туд је могао телеграф радити с осталим светом. Наш капетан упита своју управу шта ће да чини, и по подне добије одговор да причека брод из Порт-Сајида, који ће примити мисирске пасажере, па онда да се врати дома. За све то време јадни су пасажери стрепили да ће и против своје воље још једном видети Ев-

ропу. Кад је пред вечер стигао брод из Порт-Сајида да их прихвати, био је већ пун света. На њему се беху сместили бегунци који су сухим одбегли до међународног суецког канала, да ту причекају исход борбе у Александрији. Они се беху управо населили на броду и ту живели весело, осећајући да су на њему у безбедности.

Сунце већ беше почело да се спушта, кад се од једном појави на броду једна гомилица Бокеља. Сваки беше наоружан до зуба и ношаше на глави плитку црногорску капицу. Лица им беху огарављена, очи мутне, цео лик суморан. Како су дошли на брод, нађоше један празан кутић на крову и ту попадаше ничице. Нашу понуду да узму што за јело, одбише с изговором да су уморни и да им се спава.

Гледао сам озго ову лепу групу. Сваки у њојзи беше херкулскога стаса и мушке лепоте. Беху подвили мишке под главу и удисаху дубоко свеж морски ваздух. Познавао сам већ ове паћенике ако не лично бар са њихове судбине. То беху они убоги брђани поврх Будве, што не могу из гола крша да избију доста хране за своје породице, те морају да је траже по широком свету. Познати од банкара са личног јунаштва свога и верности своје, они су тражени чувари за богате куће и могу ту за коју годину да уштеде лепу пару те да покрпе своју кућу.

Један међу њима, младић дивовског стаса и црне масти, чињаше ми се више тужан но уморан. Беше, лежећи на плећа, упро очи у

једну тачку као да гледа у нешто, а лице му је обигравао одблесак супротних осећаја. Кад сам га саучесно предусрео, он ми исприча како се скоро беше наместио у «Лесандри» за чувара у доброј кући, а сад доће та «пасја вјера» — Араби, да га «оћера без динара», а задужио се на дому да доплови довде.

Одиста јадан младић имаћаше довољна узрока да буде невесео. Имаћаше на дому стара оца, жену и двоје деце.

— Ја не ћах поћ' дома — рече ми даље у говору — али што ћу, кад ми поће дружина! Ваљало је поћ' с њима јер улице бјеху пуне војске. —

— Па како сте се провукли из града овамо? —

— Ваистину лијено: они пролазе мимо нас па се чине да нас не виде, а нама бјеше право. На понту нас нападоше некизи, али кад их поваљасмо у море, пустише нас да идемо. —

— А ђе сте стајали до сад? —

— Па код куће; нама бјеше добро, али нам галијоти пресјекоше воду, те нас на срамоту (силом) ишћераше из кућа. —

И ова је шака људи пркосила у затвореним кућама Араби-пашиној војсци; а кад је већ планула борба, они су се прикупили у гомилу и наочиглед те војске прошли су кроз варош, и нико не смећаше да их задржи!

И одиста виђаше се на њима да су дуго трпели жеђ. По среди њих беху сместили големи земљани мисирски суд за воду, сличан боци са широким грлом, и сладили су се сва-

кога тренутка његовом садржином као да је био пун домаћег вина.

У то ће пристати уз наш брод друга барка, пуна бегунаца. Вика ме из ње привуче на параиету, и ја видех међу осталима једну грчку породицу где се пење уза стубице. Мати иђаше напред носећи на руци једно девојче, а њојзи је следовао отац водећи пред собом старије мушко дете од 5—6 година. Са дна степеница чујаше се његово гласно јадиковање, и ја помислих из прва да је то глас његове жене. Кад се испео на кров, он је страшљиво стао у страну, као да га је неко силом угурнуо у брод. Бледо лице беше му развучено од страха и бола, а мутним очима гледао је у празнину. На махове уздахнуо би гласно и отпочео изнова јадиковати.

Помислих из прва да је јадан човек претрпео какав голем губитак, да је у метежу изгубио своје дете и друго које, драго му, лице, па сам осећао живо сажаљење према њему. Кад сам дознао шта је узрок његовој тузи, сажаљење се моје прометло у неку веселост што ми се слутња није обистинила, и та веселост, можда за то што је поникла из бола, беше у толико живахнија. Јадан човек, пошав из дома у великој хитњи, беше у страху заборавио на своје — благо. Весељаше ме помисао: какав морађаше бити његов страх, кад је могао заборавити и оно што је грчкоме колонисти александриском „половина душе”, оно што му нигда, ни на јави ни у сну, не избија из памети.

Како сладак мора бити тај живот кад у тренуцима опасности може да веже за себе целу памет човечју!

Гласно јадање његово беше нас прикупило око њега. Сваки од нас тешио га је, како је најбоље знао, али како се из наше утехе не могаху сковати жуте паре, разуме се да је слабо пријаћала за њ.

— Ах, caro capitano, ја сам пропао човек! Сва ми мука оде разбојницима у шаке!... Ох луда главо моја, како да ја то заборавим! Су чим ћу сутра да нахраним овај пилеж кад заиште хлеба . . . —

У ствари је међу овим пилежом била и једна квочка која је осим хране имала још и других преких потреба, те је с тога на јадике његове попевала гласном кукњавом. Да се од плача њезина добар део могаше одбити на заосталу гардеробу, то сам опазио тек на крају догађаја што су се овога дана изређали преда мном.

— Andiamo, — рећи ће му капетан — има ту људи који су више изгубили од неке тисуће фуната. Код вас су жена и ђеца здрави читави. —

Растужени Грк гледао је капетану у очи, али очевидно није разумео шта му овај говори, — не с тога што не би знао талијанског језика: он говораше тај језик као рођени Талијанац, него, вероватно, што не имађаше чула да разуме неизмерну љубав једнога поморца према својој породици. Он, који се нигда није растајао с њоме, не знађаше ко-

лико је драга онима који тако дуго морају да чезну и страхују за њоме док дочекају по који кратки часак среће у њезину крилу...

То је боље могао разумети онај јадни младић што, тамо доле на крову, гледа укоченим погледом на драге слике његове жене и деце којима ће, до који дан, да приступи голим шакама.

И једна мисао сену ми кроз главу!

— Где држите ваш новац код куће? — упитаћу Грка.

— У каси, разуме се тврдој, — и он механично извади из џепа кључеве.

Учини ми се то нека иронија, кад између њега и блага, што скривају ти кључићи, стоји Араби-пашина војска. Он као да је то исто помислио, јер му се лице, гледајући те кључиће, још више растужи.

— А шта бисте ви платали, да се нађе когод да вам донесе ваше новце на брод? —

— Дао бих му половину .... али .... то није могуће! — додаће брзо, као да га је уплашило што је толико обећао.

— На нашем броду — рећи ћу му — има људи који би можда извршили то што се вама чини немогуће, али ваљало би им, дабоме, добро платити, ако ће да се склоне на то опасно подузеће. —

Лице се његово за часак разведри на саму могућност таквога подузећа.

— Кад би се нашао когод да ми донесе моје новце из касе, дао бих му радо десети део од онога што донесе. —

— Али ту би ваљало најпре знати колико то чини тај десети део? —

— Око триста фуната. — рећи ће он — У каси је нешто више од три тисуће осим папира и других драгоцености. —

— Добро, јесте ли опазили да на нашем броду има Црногораца? —

— Нисам видео ни оне што су у барци дошли са мном, а како ћу њих да видим! Али они би могли кад би хтели . . . — и преко лица пређе му опет она пређашња ведрина. — Где су ти људи, хоћу да говорим с њима. —

— Полако. Ви не умете с њима говорити. Пустите мене да вам у томе помогнем. —

И не гледајући мога Грка који је дрхтао од нестрпљења, сиђем се на доњи кров и приђем оној дружиници која ме беше толико заинтересовала. Неки беху поспали, али младоме се Бокељу још не беше сан спустио на уморне трепавице. Приђох му и позвах га на страну.

— Како ти је име? —

— Ђуро. —

— Од куда ли оно бјеше? —

— Из Побора. —

— Јуначко је то гнијездо, Ђуро. —

— Вала јес, господине, до скора смо били Црногорци. —

— А би ли ти Ђуро, кад си Побор, смио да се вратиш у Лесандру? —

— Бих ја, господине, само кад бих зна̂ што да чиним! Друштво ми је ево овђе. —

— Да донесеш једноме Грку динара̀ што је од страха заборавио на дому. —

Младићеве се усне развукоше кад ме је запитао:

— А колико би он *нама* за то платио? —

Колико и беше убог, добри Ђуро је ипак мислио и на своју дружину.

— Па, контам (рачунам), око триста либара. —

Младић ме погледа некако сумњиво, као да шћаше рећи да не «махнитам», али ја га брзо прекидох озбиљном примедбом:

— Тако и ја разумједох; овај добит ваља да дијелите међу вама, како буде право; али ја бих желио да теби буде највише, јер се за овакву работу иште твоје чојство. —

— Бићете служени, господине, . . . ма ако већ . . . погинем тамо . . . —

— Нећеш, ја мним: до сад је већ Арабова војска потиснута с оне банде ђе станују фурести (странци); а да те не би Инглези задржали, добићеш књигу, да им покажеш да си доша̂ тамо својом работом. —

Ово ми се виђаше потребно не само зарад легитимације Ђурове него да бисмо тим писмом уједно везали и Грка да одржи што је обећао.

— Да се договоримо, па ћу ти у пут (одмах) рећи. —

Није се ту дуго договарало! Тамо, на крају, светлуцале су «инглеске либре» у куту тврде касе, и један час срчанога труда обрицаше маленој дружини толико, да могу чи-

таву годину провести безбрижно код својих на дому.

Кад је Грк угледао дружиницу крај себе, ни за часак није посумњао да ће доћи до својих динара. — Само — говораше — ако их бунтовници не буду дигли, и ако — отезаше гласом — ови људи . . . —

— Не погину, господине, — прекидох му реч — а неће, мислим, јер ће ове ноћи енглеска војска јамачно потиснути Араби-пашу из вароши. За остало — будите безбрижни. —

А шта и остаде јадном човеку да бира? Овако може добити свој иметак; онако — мучно!

Али ево муке! У целој дружини не беше човека који умејаше да отвори тврду касу. Неки су, истина, гледали ту манипулацију, али, из лако појмљивих узрока, нијеадн није отварао таквих каса̂. Ваљало је утрошити највише времена да им се разјасни како то бива, и најзад успесмо овако: да се поделе три кључа; један да мрдне овим «овђе», а други да заврти свој кључ «онђе», па кад се отворе «велика врата», трећи својим кључем да отвори она мала што су усред «скриње», — а Ђуро да покупи од туд све што нађе, да веже у «фацулет» (мараму) и да донесе на брод.

Командант брода, усрдан Далматинац, даде им барку до долме и рече старјешини мрнара̂ да им да̂ једну ракету, да би, кад дођу на исто место, могли дати сигнал, јер се вече већ примицало кад су пошли.

Гледао сам готово растужен за овим јадним људма који су улагали своје главе, да својима на дому зараде што руха и круха, и у часу, кад сам гледао како одмичу од брода, спопаде ме нека стрепња. — Што, ако ови људи изгину? — Нисам ни за часак посумњао да неће проневерити аманет који им је поверен, јер би то у њиховим очима била «лупештина», али сам се понео с мислима да се то злато не плати, ако ће и једним животом српским и — и чини ми се да сам се кајао, што сам их побудио на такво опасно подузеће.

Међу тим је ноћ почела нагло да се спушта и што се више смркавало, Александрија се то више светлила у пожару. Кад је море с вечера престало да шиба бокове нашег брода, могли смо кроза тиху ноћ да чујемо из вароши грохот пушака̄ измешан с гласовима сваке врсте. Кроза улице александриске пламтела је борба, разлегала се вика бораца, дрека жена и деце, — чињаше ми се као да су разбесneле фурије играле по њима своје коло. — —

Седели смо иза обеда, ћутећи на горњем крову, и посматрали смо овај ужасни призор сваки на свој начин.

— Капаља! — од једном ће капетан прекинути ћутање. — Хоће он да се бије с Инглезом! Тек што ови јадни свијет мора да пати. А ђе је они наш Грк? —

Овај се беше са својима скоткао у дну крова. Деца беху поспала мајци на крилу, а он је — и ако већ мрак беше прекрило сав

предео и сакрио долму пред нама — без престанка држао упрт поглед на оно место где се беху искрцали наши Бокељи. У бледоме осветљењу бродском чињаше ми се овај човек као нека авет из другога света, која се загубила међу људе па погледа жељно на свој магловити завичај.

Шта је све крстарило кроза душу овога човека док је жељно изгледао тамо на крај — то је мучно исказати, све и да би било за такве осећаје довољно речи да их човек изређа. То знају само они да причају (ако се може то испричати) који су се једном у силовитом лету витлали између литица наде и понора страха. Ја то не умем да опишем!

Капетан беше склоњен да чека до поноћи на бокељске Аргонауте, а за тим мораћасмо кретати, вратили се они или не.

— Ако се за шест ура (часова) не врате, inutile (узалуд) је више чекати! — говораше он.

Морам рећи да су ме ове просте речи његове силно потресле. Одиста је тада већ излишно даље чекање! Али... и тек што сам се пустио да размишљам о могућој судбини наших јуначких земљака, сину са долме нама добро познати сигнал, и ми скочисмо механично са наших столица.

— Per Dio, ови иду! — викну капетан и на лицу му сену . . . ја бих рекао да је био: понос. Он је тога часа опет осетио да је листак оне горе где расту људи којима је јунаштво украс, «чојство» дика а вера светиња.

Са брода им исти такав сигнал рече да смо их опазили, и наши су се мрнари сада боље журили да стигну до долме. У барку беху спустили лампу, те их добрим дурбинима могасмо пратити далеко, али се најзад изгубише у мраку.

Кад је сенула светлост на долми, Грк је скочио са свога места и од тада за њега већ не беше мира на броду. Час би дотрчао к нама па би говорио, али тако испрекидано, да га не могосмо разумети. Час би опет одскакутао до жене па би брзо — брзо разговарао с њоме што смо још мање могли разумети. Чињаше ми се као оно човек који тражи излаза из затвора, где је био, па у хитњи не уме да га нађе.

За мало, и у истом правцу, куда беше отпловила наша барка, појави се тиха светлост лампе. Наши су се мрнари журили на брод. Још мало, па смо у тихој ноћи могли разабрати бахат веслâ у води, и још за један кратак часак, дружина се пела на стубице од брода. Стајао сам горе на броду и пребројавао, па кад сам видео да су сви ту, свалио ми се тежак камен са срца.

Грк их беше дочекао на врх стубица и ја видех како пружи обе руке да прихвати — Ђуру? не, — онај повелики завежљај што овај ношаше на рукама, али се Ђуро испречи па прође мимо њега не рекав ни речи.

Кад је дошао на кров упита за капетана, па кад му рекоше да је горе на крову, он се

усне са својом дружином, стаде пред њега, па ће, чисто стидљиво, с капицом у руци:

— Молим ти се, господине, ови чојек овђе је фурест, знаш, па ја бих радије да ти прегледаш ови наш конат (рачун). Доконали смо да је десета наша. То је крвава работа, па је ваља платити; а ти си нам овђен ка̑ и консуо. Ево и цедуља; ту све стоји како је. —

На лицу капетанову заигра весели осмејак. Вероватно се дивио бистрини младога човека. У истини он је на своме броду а у страној земљи легални заштитник својих суграђана.

Грк стајаше као укочен уз њега и, не знајући језика, гледаше час у Ђура час у капетана. На његову лицу поче опет да се поткрада страх што га је давио вас дан, док од једном окрете се њему капетан, који међу тим беше прочитао писамце, што сам га дао Ђуру при поласку, па му рече:

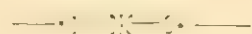
— Господине, ови су вам људи донели новац и друго што су тамо нашли, а уложили су при томе своје главе за сразмерно малену цену. Ви ћете бити тако добри па ћете поћи с њима тамо доле у канцеларију и у присуству мога официра пребројати новце. Десета је њихова! А за ове друге ствари већ како је вама драго. Само се журите, ваља да се крећемо. —

— Хоћу, signor capitano, . . . с драге воље, хоћу, како не бих!? Та ови су људи мени више . . . . — и Грк се заплете у хвали, те из свега могах разбрати само ове две речи: «razza

eroica (јуначки род)", које је неколико пута изговорио.

Јуначки род, да како; али је слаба вајда од тога јунаштва, као од њега девет отпада на другога, па још туђинца, а десети на јунака.

Крвава је то работа! рече Ђуро, али — неће зар до века бити тако!

МАЋЕХА.

Умрла је дакле она јадница?

Ну, смрт није у свију нас бони растанак са животом: има их што је чекају спокојно, а ваљда и изгледају жељно као добру пријатељицу што носи собом утеху.

Сећам се да ми је рекла једном: «Напуштена и сама, вучем само од јутра до вечера ово мало несрећна и пуста живота.» — Ја сам се тада чудио њезиним речма; кад ми је касније, пошто смо се ближе упознали, показала сав чемер што је морала кушати у своме краткоме животу, нисам се више чудио, — само сам је сажаљавао....

— Слушала сам да сте се настанили овде као лечник, па сам вас позвала — не да ме лечите, јер моме болу нема лека, него да ми омогућите сан; он је за мене заборава, а од неког времена и он бежи од мене, па сам сад са свим бедна. —

Преда мном је седела жена од својих 25 година, али ко би је гледао површно, држао би да је много, много старија. Кожа њезина лика беше модрикасто бледа као бели мрамор у месечини; на високом челу прозирала је плава мрежа крвних судова; образи јој беху смежурани оним маленим невидљивим борицама што чине да се под прстима пиша као кадива; очи јој беху по готову стаклена сјаја, а троми поглед њихов издаваше јасно дугу и трајну патњу; осмејак њезин беше карикатура веселости, јер је бол без престанка играо око њезиних танких, бледих усана, а чивитасто вранило њезине косе даваше томе, и тако бледом, лику ону самртничку белоту што казује да је уморно срце стишало огањ нашега живота и да ће за мало да га удухне.

— Ја сам бона је-л'-те? — рече ми, кад је видела с каквом пажњом гледах на поједине црте њезина лица — бонија но што се многима чини; али ми жене имамо нашу природу и често доводимо у забуну наше лечнике, кад нам изложе рок кад ћемо свршити. Тако је и са мном; видите: неки су ме напустили с добре воље, јер им болест моја беше загонетка, па се већ бојим и да се потужим, — могло би се и с вама тако десити.... Само ми дајте сна; сна ми дајте, па сам задовољна. —

— Сан је последица утруђена тела и спокојне душе — рекох јој на то — а онај, што га ми дајемо лекаријама, није сан већ занос и бунило; оно не крепи као природан сан, већ

слаби тело и душу све то више што га дуже боравимо. —

— Тим боље.... тим боље! — упаде ми у реч. — иза слабости долази немоћ, иза немоћи смрт, па је тада све свршено. —

Беху ме дирнуле ове речи што је јадница изговорила уздрхталим гласом, и ја осећах дубоко саучешће кад сам јој рекао: — Ви, госпођо, као да живите у обмани. Да сте ви стара душа, ја бих вас потпуно разумео: у току дугога живота наступи једно доба кад је човек равнодушан према смрти, шта више кад је жељан ње. Ви сте сувише млада, а да би та чежња за њоме била природна; она је дакле укаламљена честим мишљењем на смрт. Ви знате да нам свака ствар честим загледањем постаје обична, да губи њезин значај у сваком погледу, па тако је, ја мислим, и са вашом жељом да умрете. —

— А шта ви зовете дуг живот? Јесу ли то године што се ваљају над нама? Тада сам, дабогме, млада. Али ако узмете оно мњење времена кад човек пати и страда, ако саберете све *векове* несреће што се у вашем говору зову *минути*, тада сам стара жена, старија но икоја што сте је до сад гледали. Зашто тада да не би могло бити ред и на мене? —

Исповедам да су ме ове речи њезине довеле у забуну. Матери што изгледа на ивици од дубраве своје залутало чедо, жени што чека на обали морској бродић њезина мужа који је давно имао стићи дома, сужнику што прати на зиду зраку сунца што ваља да се

помоли још тисућу пута пре но што се отворе врата његове тамнице, осуђеном што стоји везаних очију на губилишту и чека на ону кобну реч што ће да покрене пушчана тетива — ко уме рећи колико трају њихови часови, њихови тренути?

— Видим да сте ме разумели, а и надала сам се томе — рече ми иза дуже почивке.

— Јесам вас разумео, — рекох јој — и признајем да сам се, гледајући често људске патње, већ уверио како је време односне дужине, како се тренути његови отегну кад нас облада жалост или неспокојство, како лете кад пливамо у радости и весељу; али ја нисам још нашао несреће људске, а да јој нисам могао ставити упоредо другу, већу, и тиме сам гдешто пружио лека рањеноме срцу људском. Мним да човеку, кад се нађе у невољи, ваља мислити на оне што су у већој, па да нађе своју беду снош.љиву. Гледајући на срећне, несрећник ће двоструко осећати своју несрећу. —

— Па какве су то велике несреће могле бити, што сте их ви гледали? Видели сте оца што оставља за собом ситну децу, и гледали како се јадни вију около његове самртничке постеље, или сте гледали остарелу мајку како држи руку самртничку своме јединцу сину, потпори њезине старости, као да хоће тиме да га задржи у животу: то је најгрђе што сте могли видети; али та ће деца наћи склониште у крилу матерпну, та ће старица наћи утеху у добрих људи или у гробу крај својега јединца: *мени је закраћена и та сумњива ра-*

дост!.... Знате ли ви шта је то *празнина* у животу људскоме? Кад човек около себе види само студ и смрт а у себи осећа утрнулу сваку жилицу што је негда струјила кроза млађано срце и чинила да брже куца у нади на боље часове, то је празнина, а у њој живети је сто пута грђе но у гробу.... Не умем вам по ситно разглобити то стање, али је ужасно, верујте ми, ужасно је, и смрт је према њему велика благодет. —

Ове потоње речи беху изговорене уздрхталим гласом, и тресавица усана сведочаше да је мученици проплакало срце кад их је изговарала.

Стајао сам непомичан пред светињом тако големе туге човечје, па и ако јој нисам познавао извора, веровао сам у необичну дубину њезину. Слушајући је где говори, чињаше ми се да међу нама стајаше гроб и да јој глас долажаше с оне стране, тако беше силан у својој тишини, снажан у своме мртвилу.

Тешио сам је како сам најбоље могао; ишао сам да јој бар пружим утопљеничку сламку, кад је већ не могох превести, малаксалу, с бурнога мора на весели крај. Не знам право шта сам јој све говорио, али знам да је свака речца извирала из искренога саучешћа мога. Причао сам јој најцрње несреће људске што сам знао, говорио сам јој с уверљивим речма о *могућности*, ако не срећних, бар мирних дана, и кад бих јој могао ухватити на лицу једну циглу зраку наде или чути један цигли уздисај претерећене јој душе, ја бих се враћао

скрај ње с ласкавим мислима да ћу је видети једнога дана утешену, исцељену, — не, боље да речем: из нова рођену.

Чему се све човек не нада кад му властита сујета чара мисли и речитост у несавладљивој снази! Колико је год саучесна пријатељска реч кадра да уздигне, у безнађу, срушена човека, да оживи, у очајању, утрнулу душу, ипак та реч гдешто удара о прса патникова само да се с њих врати к нама натраг, као оно глас што се као одјек враћа са стрмне стене, да потресе онога истог који га је одаслао. Осмејак њезина лица што ми се из прва чињаше зора повраћене наде у души њезиној, не беше ништа друго до срчано сажаљење што моје упињање неће успети у томе што сам искрено желео да успем; и кад би ме гдешто сумњиво погледала, ја бих себи ласкао да сам јој у душу усадио мисао што ће, за мало, да јој буде котва и да заустави брод што се сад, лишен једара, витла без мете и циља.... Будала ли бејах! Има отрова што се не могу сузбити никаквим леком, има рана што се не могу завидати никаквим мелемом: болова што не могу уминути никаквим средством.

— Знате ли ви шта је то маћеха? Како ме чудновато гледате, као да сумњате јесам ли при себи! Не мислим ја маћеху какву је ви себи представљате, другу закониту жену нашег удовог оца, наследницу наше покојне мајке; друго је створење та маћеха какву је ја себи представљам. —

Сад сам истом почео да назирем правац њезиних осећаја, сећајући се да је дететом била остала без мајке и одрасла крај маћехе. Поче ми свитати кад сам опазио необичан сјај у очима њезиним кад је сама изрекла то име «маћеха».

— Нисам, госпо, нигда био пријатељ другоме браку: он тамани наше најслађе успомене, руши најлепше нам осећаје; то се све не може порећи. Друга је жена природна супарница првој и тешко да ће јој у гробу опростити, што је негда уживала њезина права. —

— Нигда, нигда! — упаде ми у реч с неким грозничавим жаром, — па како не може да искали своју непомирљиву ћуд на оној што је мртва, њезина се зловоља, удвостручена, окреће против јадне деце њезине супарнице.... *Ја сам једно несрећно дете такве несрећне матере!* Свем чемеру што сам кушала у своме животу, свој беди у коју тонем — свему је томе крива једна цигла реч: маћеха. Ох! Зар нема милосрђа у тих људи, зар нема закона што ће након мене да штити толику децу кад их зла коб отргне из топла крила материна и стрмоглави у бездан људске несреће што се зове маћеха! —

Сузе јој почеше росити бледе образе, кад је изговорила ове речи, и те сузе беху олакшица за препуно срце њезино. За мало је уздахнула и наставила свој говор. Нигда већ више нећу заборавити те њезине речи!

— Видите ли ово писмо? Држим га већ толико година на својим прсима. Нигда још

речи сестринске нису потресле ово срце које га од тада скрива. —

Беше то један штампани листак, исечен ваљда из каквих новина, који ми је пружила пошто је с неком побожном пажњом извадила из једне обле кутијице од злата што јој вишаше о врату. Док сам га читао, гледаше ме с великом пажњом, као да је хтела да ми чита у души утисак што ће да произведе.

На листку беше наштампано ово писмо:

«Кад ме извучете из мога влажнога гроба — ако ме игда нађете — немојте се упињати да сазнате ко сам: из далека сам дошла овамо да се утопим. Знајте толико да сам дете из добре куће, да сам рано изгубила своју мајку која ме љубљаше као своју душу, и да сам вољом мога оца пала у руке маћехине. Узалуд би било да покушам изрећи какве су то руке биле: за беду девојчину у рукама маћехинским говор људски нема речи. Смрт је благодат према таквоме животу, и ја јој летим у крило с веселим срцем кад помислим само да ме тамо чека моја мајка. Опростите једној несрећној девојци и, ако је саучешћа у вашим прсима, помолите се Богу за њу.» *

Колико сам год био вичан притајивати се, гледајући разне беде и невоље људске, морам признати да су ме силно потресле просте речи девојчине у овоме писму. Тако пише само онај који се је изравнао са овим светом и стоји

* Овако је писмо одиста нађено на прсима једне утопљене девојке у Паризу и штампано у тамошњим дневним листовима.

спреман да прекорачи праг вечности. Ту нема једне тврде речи: самртница не иште осуду за своје гонитеље, она иште само опроштај за себе....

Мучали смо обоје, кад сам јој вратио листак, — ја што нисам одиста знао шта да јој речем, а она што јој се ваљда чињаше неуљудно узносити се нада мном збуњеним.

— Па ипак је та несретна девојка била сретнија од мене, јер је живела у свету где је могла затајити своју смрт и тако сачувати од светског укора онога који јој негда беше отац. У нас то није могуће, и колико сам год пута помислила да следим њезиним стопама, свагда би ме помисао на ругло, што би сустигло мога оца, уздржала од свога предузећа. Касније сам, дабогме, огуглала, па сам стрпљиво чекала смрт коју хтедох из прва на силу да пригрлим. —

Једнога дана испричала ми је све јаде њезина млађана живота. То беше историја толиких несретних девојака што стењу у хладним рукама гдекојих бездушних маћеха, само што је она дубље но свака друга осећала неусрђе своје маћехе за то што је, у млађаном срцу њезину, већ била сазрела љубав према својој мајци и успомена на њезино усрдно понашање. Ко је једном разгрејан, тај ће двоструко осећати хладноћу. Тако је било и с њоме.

— Питала сам себе много пута да ли мој отац зна све то што се чини са његовим рођеним дететом. Касније сам се уверила да у

тим људма утрне љубав према деци своје прве жене, можда, за то што их та деца подсећају на властиту погрешку њихову. С тога раде да отуђе и одгоне ту децу скрај себе. Да је моја маћеха имала своје деце, бих је правдала тиме што се боји да ће мојим животом бити закраћена њезина деца у наследству, али тога није било, и тако морадох и нехотице доћи на те мисли да је маћеха демон породичне среће, да, с тога што *не може сама да буде срећна*, не трпи около себе ни оне који су само *негда били срећни....* Срећу ми је, истина, разорила; али хвалим Бога што сам очувала своју првобитну нарав; такви насртаји могу да обезнараве девојку и да је баце у гнусне пороке што потичу из притворства.

«Беше ми наступила дванаеста година, кад сам изгубила своју мајку, а годину дана за тим маћеха је ушла у нашу кућу. И ако се је то десило, наравно, против моје воље, ја сам ипак пренела на њу сву пажњу и пошту што бејах вична одавати својој мајци. За мало сам увидела да сам криво пошла. «То су — говораше она — мазе, неприличне за велику девојку.» Она не иште од мене лепих речи, већ само да будем послушна и чиним све што захте, па ће бити задовољна са мном. Ове њезине речи беху ми тако необичне, као што је хладан ветар за онога који се види на улици пошто се је неко време бавио у топлој соби. Ја сам дакле слушала и ако се налози њезини противљаху мојој вољи и назорима мојим, слушала сам и ако ми је где што у по-

слушности срце проплакало, — јер маћеха искаше од мене да вршим послове што моја мајка не хтеде ни слузи дати да чини За мало ја сам била пепељуга у кући своје мајке, свога рођенога оца.

«Између осталих људи, што су походили нашу кућу, долажаше и син једне пријатељице моје покојне матере, младић благе нарави и добра срца. Кад би се нашао са мном на само запиткивао би често, јамачно по налогу своје матере, како ми је, и видећи из мојих речи да имам доста, и сувише, узрока оплакивати смрт моје јадне мајке, он би ме тешио благим, братинским саучешћем. Наравно, да је такав пријатељ морао задобити срце усамљене девојке која већ не имађаше у свету ни једнога пријатеља. За чудо је моја маћеха потпомагала наше зближавање, она иста која је иначе ишла ускос свакој и најмањој жељи мојој. Мишљах из прва да жели удајом да ме се опрости, па како сам и сама желела да се ослободим ње, а не видех тој удаји никакве препреке, ја сам се пустила нехотице струји својих осећања, све док нисам опазила да ми је младић постао тако драг да не могу живети без њега. И он показиваше велику наклоњеност према мени и увераваше ме више пута о томе. Ми бисмо били срећни кад год бисмо се приближили једно другоме, а свагда бисмо се растајали нерадо. Беше већ једном и поменуо како ће за мало моћи тражити моју руку, како мати његова жели наше сједињење зарад успомене на моју минулу мајку, најзад како

једва чека дан да ме види, као што говораше, на своме огњишту.

«Тако је то трајало дуго, више година, и ја сам радо подносила све непогоде у кући, и била сам задовољна само кад бих га могла видети за један часак. У његову друштву ја бих заборавила на свој чемеран живот крај маћехе и свагда би му излазила с веселим лицем на сусрет.

«То беше и сувише срећа за мене, а да би могло трајати дуго. Касније сам сазнала да је моја маћеха потхрањивала моју љубав, да ме тим боље упропасти; да ми је допустила окусити срећу, само да ми јасније даде осетити колико је горка та несрећа. Један рођак њезин, млад човек, који је такође често походио нашу кућу, показиваше свакога дана јасније да му нисам равнодушна.

«Младена — тако се зваше мој љубимац — не гледаше радо кад год би га видео крај мене, и чисто би перио на њ вредљиве речи. Побојах се да ће доћи до заваде међу њима и да ће се маћеха користити њоме, да би удалила Младена од мене, те га с тога световах да дође у време кад онај други не могаше бити ту. Шта сам ја, младо девојче, могла имати искуства о тајним покретима човечјега срца?! Младен ме је послушао и ако не с добре воље, јер говораше да се он веома мало плаши њега и његове рођаке. Од тада су се ретко састајали, али како је овај сад чешће бивао са мном, то се је све више и више почео примицати мени, и то на начин

који је, најзад, морао увредити девојку што беше заручена другоме. Он се чињаше да и не зна за то, и кад му једном чисто рекох, он ми, као зачуђен, одговори да тога не може бити без пристанка родитеља, а како су ови склоњени удати ме за њега, то, наравно, није више места за Младена. Мене је дубоко увредио овакав говор, али знајући да ме не могу дати против моје воље, мало сам у ствари била узнемирена — нисам нашла за вредно ни саопштити Младену шта се збило. Камо срећа да сам то учинила; можда не бих данас била тако бедна!

«Наравно, нисам ја ни сањала да сам се већ налазила у мрежи моје маћехе која ће за мало да ме сплете и учини несвесним оруђем у њезиним рукама. Не беше ми ни на крај памети да је њезин рођак био приморан тражити моју руку, да би тиме дошао до имања које ми припадаше од моје покојне матере. А како сам и могла помишљати на ту грозну заверу? Није ли сама потпомагала моје зближавање с Младеном? — Сад је, дабогме, добро разумем: она је хтела најпре да умртви моје срце, па тако осакаћену да ме баци у руке своме рођаку. А и на што срце онде где се тражи мираз?!

«Осећала сам да ми прети нека нова несрећа. Младен је почео, не знам за што, ређе походити нашу кућу. Бејах из прва силно узнемирена, и у томе страху за мало подлеже моја снага. Паднем боловати. Ох, камо среће да се нисам више ни придигла!

«Моја маћеха неговаше ме брижљиво, а њезин рођак долажаше често крај моје постеље. Али Младен, кога сам тако жељно изгледала, не дође крај мене. Ко ће да опише мој страх? Стидљивост женска не допушташе ми да га зовем, и тако сам, за мало, пала у неко мртвило које ми не даваше јасно схватити шта се све то збива са мном.

«Касније сам сазнала да је Младен долазио и да је сваки пут био одбијен од моје маћехе изговором да је — неко други крај мене.... Тај други је, дабогме, био кобни рођак њезин.

«Оздравила сам, али Младена нисам више видела. У њему се беше угнездила несрећна сумња онога дана кад сам га световала да не долази кад је онај други ту; и кад је касније видео да не избива скрај моје постеље, наравно је помислио да сам се добровољно окренула ономе другоме... Нека му Бог опрости тај самртни грех!

«Као да сам знала да је свој несрећи мојој крив тај човек, почела сам га мрзети из дна мога срца, и тек што сам иза болести осетила толико снаге да му могу изаћи на сусрет, ја сам му изјавила да нећу више да трпим његова удварања, да нисам никако склоњена одазвати се његовим жељама, у кратко: да желим да ме остави на миру.

«Место да га ове речи расрде, он се је од срца смејао мојој збиљи и предусретао је сваку опору реч моју с каквом веселом досетком. Из прва сам била срдита, али сам мало по мало

почела осећати неки страх пред овим човеком. Дабогме тада још нисам знала колико је променљива његова нарав; он се је просто играо са мном, као оно пакосно дете што се игра са ухваћеном тичицом.

«Кад сам се пожалила зарад таквог понашања својој маћеси, она ми одговори да је очина жеља да будем његова жена и да се њојзи морам покорити.

«Представите себи како ми је било кад сам чула ове њезине речи! Још је у мени живела нада да ћу данас сутра видети Младена и да ће свему томе он учинити крај. Сад ме поче обузимати нека самртна зебња; почела сам прозирати у сплетку што ју је сплела моја маћеха, да ме за навек растави с њиме. У томе страху своме, ја сам му писала и преклињала га да дође, — али он не дође нити посла одговора. Ваљда је утајено и то писмо, јер моји гониоци знађаху да докуче сваки корак мој.

«Али кад ми једнога дана рече маћеха да ми је време мислити на своју кућу, да она не може до века служити *туђу* децу, и да ваља једном да се решим поћи за онога који ме проси, ја јој просто одговорих да нећу, да сам се обећала другоме и да ћу остати верна своме обећању.

«Један осмех, који ми још и сад јечи кроза душу, онакав какав удешава крајња пакост, претхођаше овим речма њезиним: — Залуду је та твоја верност, кад те Младен више неће. Изиграла си га лакоумно и сад ваља да си

благодарна што се други смиловао да те иште за жену. —

«Колико сам год страха осећала од своје маћехе, ове речи њезине, што насртаху на моју част, расрдише ме до крајности, и онако срдита одем своме оцу да потражим заштите у њега. Срџба ми је успламтела срце, те су речи летиле као муња и свака беше оптужба на моју маћеху. Цртала сам живим бојама све муке којима ме мучаше од онога дана када је ушла у нашу кућу, изнела сам му целу сплетку, чисту и јасну пред очи: — Ох, драги оче, нисам вас никад хтела узнемирити, трпела сам вас ради, јер сам знала да ћу у крајњој невољи у вас наћи закриље. Немојте унесрећити ваше дете; подајте ме Младену, и ја ћу вас благосиљати, док је жива даха у мени. — Не знам шта сам му све изговорила; тек сам се разабрала из свога заноса кад сам чула из друге собе онај исти смех што ме је мало пре тако силно био потресао.

«И мој отац јемачно га је чуо, ја сам му му читала са лица забуну. Он ми одговори хладно, готово опоро, да не може приморати Младена да ме узме *кад ме неће*, а неће ме, што сам се лакоумно одала удварању другога младића и у томе пошла тако далеко, да би сад и он сам световао Младена да ме не узме за жену. Најзад ми рече да могу поћи за кога хоћу, али да морам свакако полазити, почем ме он не може држати дуже у својој кући, бојећи се да не буде још и веће срамоте....,

па како се други не јавља, ваља да се удам за онога који ме иште.

«Како ћу да вам речем шта сам осећала иза ових речи његових?! Учини ми се да се је цео свет срушио на мене. Оптужба беше тако силна, тако страховита, да сам јој подлегла као нејако дете. Све, што могох на то одговорити му, беше: — Чинићу како год ви желите. —

«Од тада нигда више нисам у четири ока говорила своме оцу.

«Колико сам год била млада, готово још дете, осећала сам смрт у срцу. Сама и напуштена у овоме свету, нисам већ више питала хоћу ли сутра бити жива, а то ли за кога ћу поћи. Срећу, што сам до сад тек сањала, видех разорену пре но што сам је обгрлила, а преда мном је јапио дуги пут безнадежне несреће. Видите: још нисам цео прешла, још ваља да чепам по њему.

«Овоме догађају за мало следовало је моје венчање са рођаком моје маћехе — не могу да му изречем имена! Да су ме повели у вечито сужањство, за мене би било то исто! Кад би ме савладала туга до крајности, ја бих помислила на своју мајку, па бих се тада осећала снажнија, спокојнија.

«Шта да вам причам о своме брачноме животу? Шта је брак без садружне љубави, без усрдне оданости? Сужањство! Виђала сам свога мужа, који сад имаше средстава да живи по својој вољи, веома ретко. Трезан се је клонио мене, а кад би ми се приближио у пи-

јанству, видела бих тада из његових речи да ме је толико мрзео, колико сам се ја гнушала њега. За неколико година, док је то тако трајало, ја сам остарела и учинила се ово што ме сад видите. Тисућу пута хтела сам да побегнем, да се склоним међу туђе људе, и да наставим свој бедни живот радећи туђе и учећи децу, али.... ви знате да у нас презор и подсмех вазда следи стопама такве жене и, што је грђе, да њезино добро име лако долази у сумњу. Тако сам се решила да трпим док буде, надајући се да ће ме смрт скоро избавити те трпње.

«Међу тим се је збило другачије. Мој муж је у разврату похарчио не само оно мало мога мираза него и своје здравље па и своје поштовање у друштву. И ако сам се слабо бринула за његове рачуне, видела сам да је банкрот у сваком погледу. Добри људи ме сачуваше да не делим с њиме живот у сиромаштву, који ми беше несносан у благостању.

«Мој отац умре, а мени допаде добар део мајчина имања. Устанем, потпомогнута од својих пријатеља, да га одбраним од грабљивости своје маћехе, и срећа ме послужи те сам тако за ово неколико дана, што још имам да живим, обезбеђена од оскудице.

«Мој муж, видећи да сам наследила лепо имање, хтеде да располаже с њиме, али сам се томе живо противила, и кад виде да не помажу ни молбе ни претње, он се склони да ме за плату за свагда ослободи од себе. Обећах му дати један део свога иметка, ако се

сагласи разводу. — Рекох вам већ да је био човек без карактера, што се јасно види и из његова поступка према мени још девојком. Он се склони на моју жељу, и за мало били смо одељени.

«Од тада живим, ево као што видите. Жена сам, а стојим без мужа, без породице; удовица сам, а не могу да се преудам. Не знам управо сама шта сам; толико осећам да ме снага издаје с дана у дан и да за мало нећу више бити сама, јер ћу имати своју мајку крај себе. —

Мучали смо дуго, дуго иза ове приче њезине. Као лечник дошао сам њојзи, као пријатељ пошао сам скрај ње. И од тада сам јој често давао лекарија да спи, али нигда већ више нисам покушао да јој дадем утехе.

Сад је већ више нема међу живима!

За живота беше мученица; својом смрћу постала је жртва људских заблуда.

Сетио сам се ње мртве зарад оних што су још живе.... Нацртао сам живот једне «удовице», да се у њему огледају — удовци.

Бог да јој прости доброј души!

